KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIII-ik évf. September—October 1888. 5-ik füzet.

BAUMGART BÁLINT ÉLET- ÉS JELLEMRAJZA.

E férfi — a kit a nép magyaros kiejtéssel B o n g á r t-nak nevezett — mint kolozsvári unitárius plebánus, 1672. jan. 12-én esti ½6 órakor halt meg Kolozsváratt, szeretteitől siratva, tisztelőitől környezve. 1610. május 5-én született a Gergely-naptár szerinti időszámitás szerint Memel porosz városban a Bálti-tenger mellett. Hatvankét évre terjedt életéből 40-t hazájában töltött tanulással, önkiképzésével, a miből a leydai egyetemen 39 éves korában végzett tanulásra egy év esik. A theologiai tudományokba mélyen belemerülés, szabad gondolkozási iránya lelkiismeretét meghasonlásba hozta Luther tanaival, s bár félrevonulva tanulmányainak élt, s feltünni nem kivánva, ifjak oktatásával foglalkozott, neve s hire olyan volt, hogy a regensburgi akadémiába kedvező igéretek mellett meghivatott; de ő bensőjében a vallás magasb igazságai iránt ébredt mély hódolatát elfojtani nem tudta, ezért hazájából el kellett távoznia. A XVII-ik század 40-ik éve körül Lengyelországba ment, s ott a jó hirü lunclavicei iskola igazgatójává tétetvén, hét éven át tanitotta a lengyel ifjuságot, a szabad unitárius hitelvek védője s buzgó terjesztője volt, nemcsak nyilvános beszédeiben s oktatásában, de tudományos munkái által is, melyeknek azonban nagyobb része kinyomatására alkalma nem volt.[1])

Hét év eltelte s néhány havi pihenés után hivatott meg a kolozsvári unitárius nagyobb iskola (*Schola Major*) igazgatójává, s e tisztét 1655-ig vitte. Ekkor a megboldogult Frank Ádám kolozsvári első pap helyett azon egyház szász nemzetü hivei által saját német prédikátoruknak, 1661. első papnak választatott meg, s e pályán haláláig tisztességben s mindenkitől szerettetve munkálkodott.[2])

Baumgart tudós, munkás és buzgó egyházi férfi és iró volt; de három országban töltvén életét, munkássága a három között oszlott meg, ereje szétforgácsolódott; szülői vallását elhagyván, nemzete

[1]) Lásd az alább ismertetendő E m l é k b e s z é d e t.

[2]) Lásd: u g y a n a z t.

tőle elidegenedett s életét nem vette figyelembe; a lengyelek közt tevékeny szelleme csak futó csillagként tünt fel és átvonult, de megállapodásra közöttünk jutván, s mint egy nagy iskola igazgatójának, egy virágzó, de vegyes ajku gyülekezet papjának látható művei Erdélyben maradván fenn, életéről legtöbbet tudni s az utókorral is tudatni magyar tudósok és a magyar biographiai irodalom lettek volna hivatva; sajnos, hogy egyik sem tette meg, a mit — ha ő német és Luther hitü marad — honfitársaitól bizonyára kiérdemelt volna.

Két rövid és vázlatilag készült komolyabb ismertetés van Baumgart életéről s munkásságáról; az egyik a róla az 1774—78-ik évben iró Fosztó Uzoni István kéziratban maradt Unitárius Egyháztörténetének második könyvében[1]; a másik Bock Frigyes Sámuel porosz egyháztörténetirónak, az Antitrinitariusokról s főleg a Socinianismusról és Socin-követőkről irt két kötetes nagy művében[2], ugyszintén annak a porosz Socinianusokról irt könyvében. Fosztó azonban Kolozsváratt folytatott papi, tanári és irodalmi munkásságát kiegészitőleg bőviti, műveit egyenként elszámlálja, a mi csak annyiban hiányos, hogy nem mondja meg határozottan: melyik műve volt kinyomtatva? Bock csak Regensburgban léte ideje alatt irt egy művét emliti. Legtöbb életirati adat, beható lélektani jellemzés s Baumgart sokoldalu munkásságának rokonszenvesen irt méltatása van Szentiváni Márkus Dánielnek, (a ki Baumgartnak egykor tanitványa volt, később unitárius püspök), a kolozsvári unitárius nagyobb tanodában a meghalt után következett igazgatónak, felette tartott latin Emlékbeszéd-ében,[3]) melynek életirati részét Fosztó Uzoni is felhasználta.

---

[1]) Historiae Ecclesiasticae Transsilvano-Unitariae Liber Secundus, 191—194. és 112—113. lapjain. *(Sz.-kereszt. gymn. példánya.)*

[2]) Friderici Sam. Bock, Soc. Reg. Mai. Pruss. in Senatu Ecclesiastico Consil. S. Theol. Doct. Graec. Litter. in Acad. Regiomontana Prof. Ord. et Bibliothecae R. Praefecti Primarii, Historia Antitrinitariorum, maxime Socinianismi et Socinianorum, quorum Auctores, Promotores Coetus, Templa, Ministri, Scholae, Praeceptores, Officinae Typographicae, Bibliothecae, Colloquia, Synodi, Sectae, Pacificationes, Studia Irenica, Indoles, Disputationes, Fata prospera et adversa, Scripta typis expressa pariter atque inedita, necnon Opera illis opposita, Ex Fontibus, Magnamqre partem Monumentis et Documentis Manuscriptis recensentur. I. köt. 44—45. ll.

[3]) Oratio Funebris, quae Reverendo ac Clarissimo Viro, Valentino Baumgarto, Ecclesiae Unitariae Claudiopolitanae Primario Pastori, necnon dilectissimo quondan Praeceptori suo, qui animam immortalitatis cupidam, sub spe beatae resurrectionis, Deo Spirituum, Patri in Domino reddidit Anno aeta-

Én e három forrásból állitottam össze ez élet- és jellemrajzot. Fosztótól magán élete folyamát, s művei jegyzékét, Szentivánitól a jellemzést, az erkölcsi és szellemi fényes vonások, a lelkiismereti szabadság iránti rajongó szeretet, a közjóért való belső érdeklődés és önmegtagadó eszményisége bizonyitékait vettem át.

De elébb azzal kell megismertetnem az olvasót: minő viszony állott fenn Német- és Lengyelország tudós férfiai és Erdély s a kolozsvári unitárius főtanoda és egyház közt amaz időben? Mi hozta őket összeköttetésbe? S mikor és hogy lett vége? Korunk ezt nem érti meg, s képzelni is alig tudja.

Erdélynek oly szabad alkotmánya volt a nemzeti fejedelmek alatt 1542-től 1690-ig, minő Európa egy országának sem. Teljes gondolat- és szólási szabadság volt a szószékeken az egyházban és iskolában. Görög- és Németországból, Belgiumból, Holländiából, Lengyelországból, mint menhelyre jöttek üldözések elől oda, s főleg a kolozsvári unitáriusokhoz mint papok és tanárok, a szabad gondolkozásu tudósok és irók. A kiket a protestáns orthodoxia vagy a jesuitismus hazájából szabad hitelveikért kiüldözött, rendesen előbb Svájczba, onnan Lengyelországba bujdostak, s végre — ott is eltöröltetvén az alkotmányos vallásszabadság, — a kis Erdélyben Kolozsváratt nyugodtak meg, ott találtak hazát, védelmet és sokszor tehetségeikhez méltó alkalmazást. Az unitáriusok története egész sorát tárja elénk ily férfiaknak. Szándékom erről egykor nagyobb tanulmányt — e *Folyóirat* számára vagy a *Magyar Történelmi Társaság* szakközlönyébe irni. Most legyen elég e nevezetes történelmi tényt jeleznem s okát megmondanom.

Egyik ok — a mint látók — az ország alkotmányában volt; a másik abban található fel, hogy egyfelől Kolozsváratt szász és magyar hivekből állván mind az unitárius, mind az ev. reformált hitközségek, az isteni tiszteleteket német és magyar nyelven tartották, tehát német és magyar prédikátorokat kellett keresni és választani. Erdélyben német predikátort nem lehetett találni, mert a szászok Luther vallásához kapcsolták egész politikai és állami lételöket és sorsukat, autonomiájukból kifolyólag nemzeti gyüléseikben sokszor közvégzésileg kimondották, hogy minden szász ekklézsia büntetés ter-

tis suae Sexagesimo Secundo, Epochae vero Christianae supra Millesimum ac Sexcentesimum, Septuagesimo Secundo, die XII. Januarii quadrante ante horam VI. vespertinam moestus parentavit Daniel Szentiváni, Scholae Unitariae itidem Claudiopolitanae Rector. Anno CIↃ. IↃC. LXXII. die XVII. Januarii Claudiopoli, Apud Michaelem, Veres-Egyházi, 4-drét. 1—15. ll.

he alatt köteles Luther vallásában megmaradni s a nemzeti gyülés által elfogadott *ágostai hitvallás*-t követni; mert csak ez védi meg — ugymondának — az elmagyarosodástól és a más vallásuak hatalmaskodása és velök való vallási és egyházi érintkezés miatti elnyomatástól és elpusztulástól, ez ad nekik nemzeti egységet és erőt.

Másik ok a latin oktatási nyelv. A reformatio behozta az istentiszteletbe és lithurgiába a nemzeti nyelvet, de az iskolába nem. Ott a humanista irány megtartotta a görög és latin klassikai irodalom jogát és fölényét. A reformatorok mind jó latinok és görögök voltak; a ki e két nyelvet nem birta, nem is érdemelte meg reformator nevét. A tankönyvek e két nyelven voltak irva, a tanszékekben ezeken folyt az előadás, mind a mellett, hogy épen Kolozsváratt e másfél században virágzó magyar irodalom volt. Mert a görög és latin klassikai müveltséget a korszellem kivánta, s a biblia forditás, exegetikai tudományok és e nyelveken szabatos előadási képesség fő tanári és papi kellék s közönséges szokás volt minden ország kathedráin ugy az egyházban, mint az iskolában. A bibliographusok és neveléstörténetirók jól tudják ezt. Az az egy példa elégé bizonyitja ezt, hogy Apáczai Csere János e századból való kis Magyar Logiká-ja és Encyclopaediá-ja, mint a legritkább unicum, mint cymelium emlittetik a magyar irodalomtörténetben. A latinság és görögség divat volt, a mi alól egy ország és nemzet tudósai sem vonhatták ki magukat, a kik a müveltségről s más nemzetekkel való versenyt haladásról lemondani és igy civilizálatlannak tartatni nem akartak.

E tény előtt meghajolván az egyház és iskola, ez magával vonta a világiakat, a nemzet értelmiségét, tehát ifjuságát is. A magyar ifjuság szintugy, mint a németországi, svájczi, lengyel és franczia latinul és görögül tanult, ily előadásokat hallgatott, e nyelveken irt és beszélt. Nálunk is, föleg latinul, még a hölgyek is megtanultak, olvastak, irtak e nyelven és társalogtak széltében.

A XVI. és XVII. század ez általános két irányában van tehát oka annak, hogy az unitáriusok egyházi és közoktatási s nevelési története oly sok külföldi, nem-magyar nemzetiségü tudóst — papot és tanárt — — mutat fel jelesei között.

Ezek közé tartozott Baumgart is, a kinek már most — ugy vélem — életé történetét folytathatom.

Születési helyét már emlitettem. Az, a Szentiváni Emlékbeszédében levő följegyzés szerint kies hely, halászatra, mesterségüzésre és kereskedésre alkalmas. Szülői nem csekély származásuak

voltak: atyja Baumgart György (az Emlékbeszéd-ben is igy van leirva) törvénybiró (scabinus), nagyatyja, Péter, 13 évig volt Memel város főbirája; anyja Sayer Orsolya, Sayer Bálint leánya, a ki regensburgi polgár s kórházfelügyelő volt. Az anya erényeiről hires nő volt s három fiát az isten félelmében gonddal nevelte. Emlithetne még sokat — mondja Szentiváni — a mi őt ajánlaná, de a miket kevésre becsült, s azt tartotta, hogy csak a ki jó, az nemes. E férfi lelki ajándékai tették nemessé, a mikkel Isten őt a közönséges sorsuak felett elhalmozta; nemessé tette szorgalma, nagy munkaképessége s az igazság keresésének kielégithetlen vágya.

„Ezek — folytatja egykoruja — és több más, a mire őt az isteni igazság vezette, e nemes és bámulatra méltó férfit mindenek jó véleményére méltóvá tették. Ehez járult hosszas külföldi utazása, tudós férfiakkal való barátsága és érintkezései; azon közhivatalok, melyeket az iskolában és egyházban dicséretre méltóan viselt. „Látják hallgatóim! — igy zárja be általános jellemzését a szónok — mintegy átfutólag s külső alakja szerint tünik fel szemeink előtt e férfiu, mint posztó, mely eddig össze volt hajtva, vagy drága házi eszköz, melynek lényegét s mivoltát eddig nem is néztük, ezentul feltárva, megkölönböztetőleg vizsgáljuk meg, hogy belső szépségeit és diszét voltaképen megismerhessük.

„Mekkora volt elméje — folytatja tovább — s minden, bár a legnehezebb dolog fe fogására ugy, mint kigondolására mily szerencsés és termékeny, azoknak, a kik őt valami iránt megkérdezték, feleletre mily kész és képes, jobban senki meg nem itélheti, mint ők, az ő tanitványai, a kik a tudás amaz erős és bő forrását gyakran használva észlelték. De mások is vannak, a kik őt ismerték, szerették s tisztelték. Neki a dolog megfontolására s az igazság próbakövéhez mérésére, valamint a hittani kérdések kinyomozására nem csak erős és fegyelmezett itélete volt, de emlékezete is olyan, a mi tanulásra és a tudás közlésére képesitette.

„De ő ezt is maga szerezte, s ezek iránt oktatást venni már XVII. éves korában Königsbergbe ment, oda vonta epedő tudományszomja, bár atyja mesteremberré vagy kereskedővé akarta tenni. Neki egyik sem tetszett: amaz azért, mert az — a mint magát kifejezte — sok rondasággal jár, ez, mert csalás nélkül nem gyakorolható. Miután az iskolában 3 évet eltöltött s a legdicséretesebben tanult, élete 20-ik évében az akadémián kezdett tanulni s rövid idő̋n a tudományok minden ágában oly dicséretes előmenetelt tett, hogy 24 éves korában a szépmüvészet és bölcsészet mesterévé lett. Azontul ugyan-

azon akadémián a logikából, metaphysikából és a bölcsészet más ágaiból tudományos előadásokat kezdett tartani. Ez rá nézve nemcsak megtisztelő, de hasznot adó is volt. De e szerencsével nem akart soká élni. A mint kora és a költség engedé, vágyott más nemzetek iskoláit is meglátogatni. Ezért ment — mint fennebb emlitve volt — a belga akadémiákra, a hol a leydai tetszvén leginkább, egy időre megtelepedett s félrevonultan a tudományoknak élt. De nem maradhatott elrejtőzve. Nehány jeles dolgokra született ifju, látván tudományának fényes sugarait, magukat keze és oktatása alá adták, a mi neki az akadémián hirét és kitünő férfiak kegyét szerezte meg. De idővel megunta a külföldön lételt, s visszatért Regensburgba s ott az előbbitől különböző elfoglalást talált. Miután ugyanis a szentirást s annak megértésére vezető könyveket olvasgatva, e századnak nem tetsző tudomány (érti a szabad vallásos hitelveket) igazságait megismerte s azokat eltökélett szivvel elfogadta, uj pályája kezdetén mindjárt hitének és állhatatosságának különbféle üldöztetések közt bizonyitékát adta, e felett azon bizonytalan roszakra és nehéz munkákra, melyeknek kis sergök ki volt téve, magát előkészitette és megerősitette. S bár azon jeles férfiaknak, a kiknek gyülölségét a Luther vallása elhagyása által magára vonta, később nemcsak szivöket megengesztelte, de — a mint már fennebb volt emlitve — az ottani akadémián tanári hivatallal is megkináltatott, mégis ő azt, akár bensőjében az igazságot elnyomva, akár nyilván megtagadva, elfogadni hajlandó nem volt, s nagyobbra becsülte meggyőződését a világ dicsőségénél és gazdagságánál, elhagyta hazáját a XVII-ik század 40-ik éve körül s a lengyelországi részekbe ment át. . . Ottani sorsa fennebb már volt érintve.

„Hét évi munka után hivatott meg Kolozsvárra iskolaigazgatóvá s ott Dálnoki Lőrincz, Radetius Mihály, Járai János, azután Árkosi Tegző Benedek és Pauli István lector társaival, mint igen kitünő férfiakkal, (bárha az utolsó akkor még életben volt, de igen betegen — jegyzi meg az Emlékbeszéd irója —) 13 éven át akkora szorgalommal s oly igyekezettel igazgatott, hogy mindenkiben bámulatot keltett. Nagy volt azon időben a kolozsvári főtanodában nemcsak a nép, de a nemesség köréből való tanuló ifjuság száma, tanulási igyekezete és versenyzési ösztöne. Nem csoda. Ez időben ugyanis — igy ismerteti korát az Emlékbeszéd irója — a tudománynak kedvező béke volt az országban, a tanulásra bőv alkalom, sokan voltak az adakozó Mecenások s különösen Baumgart tanárnak a tanitásban való otthonossága, magyarázataiban a böl-

csesség, beszédeiben a latin nyelv kifejezésre jutott bámulatos szépsége, minden tanulónak ösztönt adtak a tanulásra s őket a tudományok megszerzésére csodaszerüleg fellelkesitették. Alig van az egybehasonlitó bölcsességnek valamely ága, a mit ő tanitványainak nyilván vagy magánlag elő nem adott volna; de kiváltképen a keresztény vallás tanait, a mint azok a szent könyvekben meg vannak irva, azok lelkébe hiven belecsepegtette, elannyira, hogy iskolájából mind az egyházba a szertartásokban és vallásokban jártas papok, mind a fejedelmek udvaraiba a politikában és történelemben kitünően készült férfiak, mind végre tanulás és tapasztalás végett külföldi akadémiákra menő jelesen kiképzett ifjak kerültek ki, a kik mindnyájan, valahányan ma élnek, megőrzik kedvelt tanitójuk emlékét, a mig élnek.

„De munkássága nem maradt csak e határok között — folytatja egykorúja. — Elébb — a mint már volt érintve — a szászok prédikátorává, később a tudós és ékesen szólásáról hires Járai János halálával — a kinek életvilágát az akkor dühöngő pestises járvány oltotta ki — első pappá választatott. E tisztében élte utolsó pillanatáig serényen és példás hűséggel járt el, a mikor is a dühöngő pestises járvány szerető hivei közül kiragadta. Ő egészen egyháza javára élt ama veszélyes és sanyaru időben, a midőn az annyi rosz által megpróbáltatott város benn — jó és bal szerencsére készen — német őrséget és seregeket tartott, künn pedig ostromló hadak fenyegető menykövei rettentették; s bár nem kevés polgártársuk, megunva a szenvedett rosszat, vagy jobb sors, vagy szabadsága biztositása végett a városból napról napra lopva kiszökött, Baumgart a harcz dühöngései közt, az élet és halál mesgyéjén szilárdan megállva, inkább akarta hiveivel — ha Istennek ugy tetszik vala — a végső sorsnak is kitenni magát, mintsem hogy dicstelen eltávozással a jó pásztor kötelességét megszegje s dicsőségétől maga foszsza meg magát.“

Családi életéből is jellemzőket hagyott fenn az Emlékbeszéd irója. „Neje — ugymond — négy volt. Az egyiket — Stegmann Péter leányát — Lengyelországból vette volt, egy tudós férfiét, a Marchia-beliek papja leányát. Ettől két fia született, egyik az a nevét viselő ifju, a ki külföldön nagy ismeretekkel tökéletesitette magát s atyja halálakor a belga akadémiában volt. A másik, János, a ki itthon élt, mint szép reményre jogositó szerény ifju, s most elvesztett atyját gyászban siratta. Többi nőit Kolozsvárról vette, az egyik Lutsch Orsolya, Neckel Jeromos özvegye volt, a kit 1659-ben

vett nőül, s csak 13 hónapot élt vele; a második Brassai Margit, Pauli Márton özvegye, a kivel 6 évig élt; utoljára, halála előtt két évvel, vette el Wilhelm Márton elbingeni vegyész özvegyét, Fossi Erzsébetet, a ki szintén siratta férjét koporsója mellett. Egyiktől sem maradt gyermeke, de mindenikkel oly szeretetben élt, a mint ez egy jó férjtől kivánható."[1])

Fosztó Uzoni István Baumgart igazgatóságáról két jellemző körülményt jegyzett fel. Irja t. i., hogy ő 1648. május 23-án lett igazgató, junius 10-én kezdette tanitni a logikát; 1652. május hónapjáig az iskolai anyakönyvbe Pomarius Keresztély (Christianus Pomarius) néven van (tévedésből) beigtatva, később ismét Baumgart néven neveztetik állandóan; őt a szász nemzetiségüek részéről választották meg a kolozsvári nagyobb iskola igazgatójává a városi tanács és a tanári kar, s e hivatalt 14, a szász papságot 6 évig vitte. Emliti első nejével eltelt életéből annak hűtlenségét; de a mit a bölcs és gyöngéd férj gyermekei és neje nagyhirnevü atyja iránti tekintetből oly kiméletes alakban intézett el, hogy abból hivei közt megbotránkozás ne támadhasson.[2])

Tudományáról irott, részint nyomtatott művek tanuskodnak.

1. Időrendben legelső műve 1640. aug. 16. Regensburgban tartott beszéde.[3]) Ez Bock művében fordul elé, Fosztó Uzoni nem ismerte. Ezenkivül Bock még öt művét emliti, némileg más szókkal és alakban, de — ugy látszik — egy forrásból. Fosztó ellenben teljes jegyzékét adja Baumgart nyomtatott és kéziratban levő műveinek.

2. Nyomtatott művének czime:[4]) A Tekintetes és Jeles, s igen Tudós Csanádi Antal kolozsvári polgár és kereskedő felett Baumgart Bálint által mondott Beszéd. Fosztó a következőket idézi belőle, mint szép helyeket: „Nem kell ide keresni — mondja a szónok — a kik sirjanak e koporsó körül, maga az Isten szomoruságra

---

[1]) Fosztó Uzoni I. Kézirati Történetében ez a II. kötet, II. könyve és III. fejezete 191—192. lapján van rövidre vontan előadva. (L. a székely-keresztúri gymnasium példányában.)

[2]) Fosztó Uzoni I. az idézett kötet 212—213. ll.

[3]) Oratio Revocatoria, habita Regiomonte 1640. 26. aug. Lásd: Zeltner művében 889. l. Hartknoch: Historia Eccl. Pr. 593. s követk. lapjain. Egy kis rész látható a beszédből a Histor. Socinianor. Pruss. czimü rendkivül ritka műbe beigtatva. Ezt Baumgart nyomtatásban adta ki.

[4]) Oratio, habita in funere Viri Spectatissimi et Integerrimi, juxtaque Doctissimi D. Antonii Czanadi, Civis et Mercatoris praecipui. A. V. (alentino) B. (aumgartho) A. 1651. die 26-a Aprilis Stylo Gregoriano in 4-o Impressa.

forditotta az idő járását: iszonyu nagyságu és rettentő farku csillagok megjelenése, s mindaz igazolja azt, a mi az emberek lelkét a természet folyása iránt függőben tartja s a történendők miatt aggodalomba ejti. Ezek a magán ember iránt nyilvánuló gyászt — mert az az ember nagy volt — mindenki közgyászává tették. Mit akar az a mi nyár által enyhitett kegyetlen telünk, mely a nap erejének haldoklásával a földet és vizeket ismét megfagyasztja? mit a déli szél erőszaka, mely a szabad eget tőlünk elvonja s a megtört felhőkből iszonyu havat bocsát ránk, hogy a földmives a hideg miatt megfagyott szőlőfáiba és a vetésekbe helyezett reményétől megfosztassék? Vajjon nem azért van-e mindez, hogy a midőn a gyászeset miatt mindenki bánkodik, a jámbor férfinak halála felett, együttesen, mindannyian könnyekre fakadjanak?"[1])

3. A Mózes 1. könyve, 26-ik fejezetéről tartott Beszéd megczáfolása.[2])

4. Tekintetes és nemzetes Jármi Ferencz Váradi alkapitány halotti tiszteletére 1651. márcz. 21-ki temetésekor a kolozsvári nagy-templomban Nagytiszteletü B. Bálint igazgató által tartott Beszéd.[3]) E két műről nincs megjegyezve: ki vannak-e nyomva? vagy kéziratiak?

5. A Reformátusoknak és Unitáriusoknak vallásuk között való különbség, mely XVIII. egymás ellenébe tétetett Articulusokban és Tzikkelekben az emberek szemeinek megvilágositására röviden mutattatik meg.[4])

---

[1]) Fosztó Uzoni I. az idézett helyen 193. l.

[2]) Concionis Occasione Loci Genes. 1. 26. habitae Confutatio. Authore M. Valentino Baumgartho Memela-Borusso, Rectore Scholae Luclavicianae in Polonia, post Plebano et Rectore Claudiopolitano. A. 1667.

[3]) Oratio Funebris in Honorem Spect. ac Gener. Viri Francisci Jármi, Vice-Capitanei Varadiensis, habita 21. martii A. D 1651. in Templo Majori cum sepelliretur, a Cl. D. Val. Baumgartho, Rect. Scholae Claudiop.

[4]) Diaphonia, seu Diversitas Confessionum Reformator. et Unitariorum, Articulis sibi invicem oppositis XXVIII. Punctis ad aperiendum Hominibus oculos, breviter expressa. A. 1667.

Baumgart ezt a vita alatt latinul irta, magyarra forditotta Pauli István, kolozsvári nagyobb iskolai tanár.

Megbirálta — irja Bock — Felwinger János Pál s kiadta 1667-ben Altorffon ily czim alatt: Collatio Religionum. Et hoc scriptum sub examen vocavit Jo. Paul. Felwingerus in dissensione Collationis Religionis Evangelicor. vel Lutheranorum cum Religione Unitarior. seu Photinianor. conscriptae a Valentino Baumgartho. Altorff A. 1667.

6. A három Istenről való tudomány ellentéte,[1]) vagyis értekezés, mely azon átalánosan elterjedt véleménynek van ellenébe téve, a mely a három Elohim-ról, az az a három Istenről, vagy a három személyről szól, melyek mindenike fő Isten, és a melyben négy külön szakaszban megmutattatik, hogy az egy Istenben levő személyről szóló tan téves, eredetére nézve emberi, fejlődése erőszakos, eredmény tekintetében káros s a józan észszel ellenkező és a szentírással nem egyezik meg. 1654. év. Kézirat.

7. Megvizsgálása azon hittani vitának, melyet a lényében egy Jehova Istenről s a személyében három Elohimról, melyet szebeni gymnasiumi bölcsészeti tanár, Schnitzler M. Jakab elnöksége alatt a szokott órában közvitatásra tüzött 1667. márczius 19-kére Segesvári Krauss György. Nyomatott Szenczi Kertész Ábrahámnál 1667-ben.[2])

8. 1666. juliusra közmegvitatás végett kitüzött 8 tétel.[3])

9. Vegyes vitatételek utolsó része. Kézirat.[4])

10. Köz vitatkozásra kitett XLIV. kérdés. Kézirat.[5])

11. Vegyes vitakérdések utolsó része. Kézirat.[6])

12. A háromságról tartott vitatkozás megvizsgálása. Kézirat.[7]) Ebben a vitatkozó Ladányi vagy Nadányi volt, (azért nem tud-

---

[1]) Antitritheia seu Dissertatio vulgatae opinioni de tribus Elohim h. e. Diis, seu de tribus personis, quarum quaelibet est summus Deus, opposita. In qua per distinctas quatuor Sectiones ostenditur, vulgatam illam Triadolatriam, et de tribus personis in uno Deo opinionem, esse (ἀθέμιτον) vanam et futilem, quia est 1. Origine humana, 2. Progressu violenta, 3. Effectu detrimentosa, iuxtaque rationi sanae adversa, 4. Scripturae contraria. Act. XXVII. 22. Anno Domini MDCLIV. MSC. 4. plag. 45. Ezt Sandius is megemliti a 144 lapon.

[2]) Examen Disputationis Theologicae de uno Deo in Essentia Jehovah, et Trino in Personis Elohim, quae Praeside M. Jacobo Schnitzlero, Philosophiae in Gymnasio Cibiniensi Professore ordinario, publicae Sententiarum collationi exposuit Georgius Kraus Sexburgensis (sic) ad Diem 19. martii, horis locoque consvetis. Cibinii, apud Abrahamum Kertész Szencziensem MDCLXVII.

Ezt Bock ily czim alatt közli emlitett művében: Scriptum contra Incarnationem I. C. Altorff 1669. 8. qui quoque in lucem emisit Immodestam Modestiam, qua Photinianus Valentinus Baumgarthius se excepit. Altorff, 1667. 8. Ez Felwinger János aldorffi tanár műve.

[3]) Theses ad disputandum propositae no 8. 1665. in Julio. Msptum.

[4]) Thesium Miscellanear. Disputatio posterior. Msptum.

[5]) Theses ad disputandum propositae nro XLIV. Msptum.

[6]) Thesium Miscellanearum Disputatio posterior. Mspta.

[7]) Examen Disputationis de Trinitate. Msptum.

ható, melyik? mert az első betü a bekötésnél levágatott), védő ellenben poroszországi memeli Baumgart Bálint, kolozsvári szász unitárius egyház predikátora.

13. Kéziratban levő könyörgések.[1])

14. Kéziratban levő latin Catechesis.[2])

15. A legfőbb jóról. Kézirat.[3])

16. Krisztus megtestesülése ellen. Kézirat.[4])

„Ez tehát — igy szól hallgatóihoz az Emlékbeszédet tartó — azon férfi, a kinek most végtisztességet teszünk, a kinek temetését gyászban ünnepeljük. Ez az, ez az — ismételve mondom — a ki nekünk most e hallgató koporsóban az emberi romlandóság hangos példáját beszéli el. Meghalt t. i. Baumgart Bálint, a kit fényes erényei nemessé, nagy tudományi kincsei bámulttá, lelki tulajdonainak életében kifejezett képei szeretetre és tiszteletre méltóvá tettek; meghalt élete 63-ik évében, azután, mikor az elébe kitüzött nagy feladatot szerencsésen bevégezte, nem szenvedés nélkül, de csendes és nyugodt halállal, midőn bal vállában két éven át vissza-visszatérő fájdalmai az utolsó négy nap rohamossá fokozódva, oly elaléltság (lipothymia) fogta el, hogy az sokkal inkább meggyorsitotta halálát, mintsem betegségét megunhatta volna. Baumgart Bálint halála — folytatja az Emlékbeszédet tartó — veszteség a köznek, nem magának: sulyos sebet okozott az a városnak; Krisztus egyháza a fájdalomtól áthatottan nyög, barátai könyhullatások közt kesergik elvesztését, cselédei gyászoló csoportja őt egyedül panaszosan siratja, mint atyját. Meghalt, mert azon köztörvény alatt született, hogy neki se kedvezzen a párkák ollója; kegyessége a haláltól, elméjének bölcsessége, ajkai ékesen szólása, tanitványainak, hallgatóinak és barátainak esengései, Krisztus egyházának s különösen ezen kolozsvárinak szomoru sohajai, a szegények aggódó töprenkedése — a kik iránt adakozási készségét teli kézzel gyakorolta — kedves neje özvegysége, gyermekei árvasága — mind e őt megtartani, a haláltól mentté ten-

---

[1]) Catechesis Latina. Manuscripta.

[2]) De Summo Bono. Manuscript.

[3]) Preces Manuscriptae.

[4]) Contra Incarnationem I. Christi. Msptum. Baumgart ifjukori regensburgi unitárius irányu beszédeiről, irásairól és az ágostaiaktól elszakadásáról sokat irt Felwinger, s nehány művet czáfolta. Irt főleg műveiről Sandius (Bibliotheca Antitrinitarior. sat. czimü műve 144. lapjain). Jöcher (Gottlieb (Allgemeines Gelehrten-Lexicon sat. 868—69. lapjain), de ezekről tán később fogok pótlólag irni.

ni nem volt képes. Őt sirassuk hát — kérdi szónok — e gyülekezet fénikszét? Indokoltnak látszanék, ha azon károkat néznők, melyeket halála másoknak okoz. De most máskép kényszeritetünk érezni, midőn az ember közsorsát s főleg azon boldogság tekinteteit veszszük fontolóra, a mit ő már előizlelni megkezdett; mert lelke levetkezvén a halandó élet porhüvelyét, a mi belőle megmarad, a földi kinok közül az utolsó lélegzeteiszorulással (symplegas) kiszabadulván, s a paradicsomba vitetvén át, vidáman és örvendezve várja a világnak előtte most legutoljára megjelent biráját, a ki az égi hazának ujult testtel fogja őt visszaajándékozni, a hol vége lesz vágyainknak, a mit vég nélkül fogunk látni, megunás nélkül szeretni, kifáradás nélkül dicsőiteni.

„Most már adjuk át — igy végződik az Emlékbeszéd — a mi még meg van, a lélektelen testet, a kihült tetemeket temetés végett a földnek, adjuk vissza a nagy anyának zálogát. Mondjuk barátunknak utoljára, legutoljára: Isten hozzád! Isten veled tudósok disze! jók gyönyöre! erényeknek tisztes és kedves képe! Ez utolsó bucsuszónk, utolsó üdvözletünk hozzád, örökkévalóság jelöltje!"

Azon kor szokása szerint nevét és érdemeit a kegyelet e halotti dicsversben örökitette meg:

A túdósok neve nem hajtja meg a rideg halált,
És semmit sem használ, hogy számtalan férfinál bölcsebbek voltak.
Az Ur igéjének ékesen szóló magyarázója elesett,
A templomok czinteremkeritései előtt ismert nyelv hallgat.
Siratják Baumgartot s kesergik az oly nagy mesterüktől
S megszokott hangjától üressé lett szószékek.
De a nagy férfi jobb részét a végzet hatalma
Nem ragadja el, az csak teste porrészét vitte magával.
Csak az hal meg, a mit elrejteni bir a föld,
A gazdag elme ritka zálogai fenmaradnak.

Melander Samu, orvostudor.

EPICAEDIUM.

[1]) Non flectunt rigidam Doctorum nomina mortem,
Nec juvat innumeris plus sapuisse viris.
Occidit interpres Domini facundia Verbi,
Templorum septis notaque Lingva silet.
Lugent Baumgarthum, moerentque orbato Magistro
Tam magno et solitis pulpita cassa sonis.
Sed meliora Viri tanti violentia fati
Non raepit, exuvias Corporis illa tulit.
Hoc moritur tantum, potuit quod condere terra,
Divitis ingenii pignora rara manent.

Samuel Melander, Doctor Medicinae.

---

[1]) Fosztó Uzoni István idézett kézirata 192. lapján.

Eddig az Emlékbeszéd életirati része. Látszik, hogy irója elhalt barátja irataiból s följegyzéseiből dolgozott; csak igy tudhatta azt a sok apró részletet, a mi annak életéből közönség elé való volt, s a mi egyéniségét őt megillető alakban hagyta fenn az utókorra. A lélektani rész Szentiváni müve, a mi előnyére, barátjának dicsőségére válik. Mélység és következetesség, az adatok bősége, költői zamat és nemes hév teszik azt irodalomtörténetileg értékessé. A sokat és hosszasan beszélés gyöngéje volt ama kornak. Szentiváni müve ment ettől; abból az elhalt egyénisége, jelleme és élete művészi alakban domborodik ki. Mindent elmondott róla, a mit kellett, semmit, a mi felesleges Az ily Emlékbeszédek nagy nyereség a történelemre és irodalomra nézve. Ő érdemet szerzett magának, a midőn mestere és barátja érdemeit az igazság egyszerü és ép ezért oly vonzó szépségében örökitette meg.

JAKAB ELEK.

EGYHÁZI BESZÉD.

Harangszenteléskor.

(Tordán, 1888. julius 15.)

Alapige: Zsolt. 84.

Ha ajtónkon illemesen kopogtat egy vendég, s a társadalom e fogásával jelenti és mintegy kéri a bebocsátást, miután elhangzott ez a szó: „szabad“ és ő bejött, s minket köszöntött s mi őt, a mint illik, nyájasan fogadtuk, a már ugyszólva ismertté vált vendéget bemutatjuk az esetleg ott levő körnek, s ajánljuk jelenlevő barátainknak és ismerősinknek. Ugy képzelem, t. gy., hogy éppen igy vagyunk mi e pillanatban . . . Egy uj vendég van ott künn, vagy helyesebben ott fenn, a toronyban, s mi ezt az uj vendéget e pillanatban éppen be akarjuk mutatni itt lévő barátainknak és atyánkfiainak. Már nehány napja, hogy közénk beérkezett, s e nap lett kitüzve, hogy ezt az éreznyelvü barátunkat bemutassuk, vagyis egyházunk elöljárósága e napot jelölte ki, hogy egy hitbuzgóság által ajándékozott harangot, a mint közönségesen mondani szokták, *felszenteljünk*. De hát hogyan? kérditek talán sokan, hát lehetséges az, hogy az unitáriusok, kiknél az okosságot mintegy maga mellé vette és trónjába ültette a *kijelentés*, kiknek hite szerint az Isten lelkétől vezetett szentirások az okossággal mintegy összeölelkezve, vagy karonfogva viszik előre a tökély és üdv utain emberi nemünket. Hát kell-e akkor templomot, sőt éppen harangot szentelni, mikor éppen az apostol szerint világos, hogy az *Isten nem lakozik kézzel csinált templomokban*, s Jézus szerint az *Isten lélek, s őt lélekből és igazságból kell imádni?* Hát kell-e külsőségekkel, vallásos szokásokkal foglalkoznunk, midőn tudjuk, hogy Jezus szakadatlan harczot folytatott a farizeusokkal, a képmutatókkal, kik csupán külsőségekkel ámitották a világot? Ha ő maga félrevonult és ugy imádkozott, ha ő az imádkozni akarót magányba és rejtekházába utasitotta, hogy imádkozzék, kell e nekünk akkor templom, s kellenek-e azok, melyek ma ennek járulékai és kiegészitő részei, s kell-e ezeket, mint mondani szokás, *még fel is szentelni?* Mely felszentelésről megjegyzem, hogy ez nem

egyéb, mint bemutatása annak, hogy az a tárgy, a mi kérdés alatt áll, a vallásos eljárásnak a szokás által szükséggessé vált egyik tényezője s csak annyit jelez, hogy felhivja, vagy figyelmezteti az embert, hogy a lelkiekkel is foglalkozzék s igy a lelket felemelkedni, s mintegy Istenhez felszárnyalni segiti.

Mert végtére is a dolog ugy áll, szerettei, hogy sem a csupa érzés nem teszi az embert, sem a lélek érzés nélkül nem működhetik; a vallásnak is bizonyos pontig külsőségekre, mint a léleknek az érzékekre szüksége vagyon. Nem vitatom, koránt se akarom elvitatni az ész főlényét, az értelem felsőbbségét a sziven, az érzelmeken: de akárhányszor igaza van hazánk egy nagy irójának, ki anyja emlékirataiból azt idézi, hogy: **ne hidj az igazságnak, melynek szived ellene mond.** A való ott áll ai, hogy ne engedjük magunkat a csupa érzékiek által elragadtatni; **lélek és sziv, ész és érzelem** legyenek együtt, csakhogy a sziv a lelket, ész a szivet egészen el ne nyomja soha, nehogy a vallás szolgát neveljen az emberből, vagy ellenkezőleg a rideg ész a szivvilág ama nemes forrásait bedugja, melyek folyamokká válva boldogságunk hajóját egészen az örök élet kikötőjéig ringathatják . . . S ha vallás dolgában a világ előtt csak annyit érünk, a mennyit mutathatunk, ha lelkünk közvetitő és szükséges kelléke közé tartozik a külső: valljuk be, hogy midőn istentiszteletre gyülünk össze, jól esik lelkünknek, ha megszólalnak harangjaink, ha buzgóságunkhoz méltó templomban borulhatunk le, hogy imádkozzunk; jól esik, ha műértő énekvezér vezeti éneklésünket, ha művészileg játszik az orgona; jól esik, ha egy jó ajku pap szájából hallgatjuk az igét. Elődeink kevésre, csak a legszükségesebbekre szállitották le vallásos szokásainkat, s ezt a keveset a szentség leplével vonta be a kegyelet, tiszteltté tette az emlékezet. Azt mondom, ezt a keveset tartsuk meg, s rideg okoskodásunk által ne tegyük olyanná vallásunkat, mint a minő egy rideg szent, melyet durva kezek mezitelenre vetkőztettek. A benső istentisztelet mellé szükséges bizonyos külső, melynek eljárásai között a lélek a hit szárnyaira keljen, hogy lelkünkből az égi ihletü dal kitörjön s a prófétával együtt énekeljük: **mely igen szerelmetesek,** stb.

És hogy a mondottakról még jobban meggyőződjünk, ne ejtsük el a gondolatok fonalát, hanem folytassuk azt tovább is.

Mig a menny kapuin kivül vagyunk, addig minden dolgainkban és foglalkozásainkban a külsőkre is figyelmet kell forditanunk. A

16-ik száz a vallást, ennek szertartásait, mint szintén a papság egy részét is visszavitte az eredeti egyszerüségre; és a hitujitás a külsőkből és szertartásokból, látványokból sokat eltörölt. inkább akart a lélekre, az értelemre hatni, s erre akkor a vitatkozások harczában, az elszakadás válságos napjaiban lelki szükség volt. De azután, hogy a harczok lángja némileg lecsillapult. többször emelkedtek fel hangos szavak, mutatkoztak fellépések, sürgetvén. hogy a szépművészetek, különösen a zene, művészi ének, s diszitmények az egyházban a vallási szertartások emelésére, a lélek eszméleteinek felköltésére helyet foglalhassanak. A népek forradalmai, a nemzetek küzdelmei, a harczok szerencséje és többféle események — hogy ne emlitsem a 30 éves háborut, a francziák világot változtató forradalmait — mint sok egyebekbe, ugy ide is beleszólottak; bár a külsőkre nézve semmi szabály átalánosan el nem fogadtatott, az eszme megmaradt, s ennek kivitelét egy nagy hatalom, a lassan, de szakadatlanul munkáló idő vette át; s ugy látszik az eszmének diadalt szerzett, mert ugy vagyon az, hogy az istentisztelet emelésére ma pártfogolják és mivelik a szép éneket, ma orgonakisérettel éneklünk, több csin, több külső szépség vétetik igénybe az istentiszteletnél, mint régen. De hát miért is mondanók azt. hogy mi vallás dolgában ezek benyomásainak nem engedünk, engedni nem akarunk, midőn lelkünknek és hitünknek erre szüksége vagyon? Miért akarnók meghazudtolni a történetet? Hiszen mikor a vallási pártdüh, vagy zsarnokhatalom elvette a templomot — azt hiszem, nem kell időt s eseteket neveznem, mert valóban volt oly idő, melyet méltán rablás és kifosztás idejének nevezhetünk — elvette, mondom, a templomot, vagy ellenség dulta, égette fel, vagy rombolta le, a megmaradt kicsiny sereg, mint a felforgatott hangyaboly, összefutott, összetartott, s közerővel uj házat épitett, s ezt a lehetőségig kiszépitette, hogy mint Szt.-Dávid mondja: annak dolgain szive gyönyörködjék. Ugy-e, az Isten lélek, s e föld és e világ, melyben vagyunk, test, s igy külső, s mégis midőn az Isten ezt teremtettte, Mózes szerint, ebben gyönyörködött, látá azt, hogy ez szép vala. Minden külső nélkül vallásoskodni oly nehéz lenne, mint a vakkal, ki ezt a világot soha nem látta, a természet igéző szépségeit elevenen és forrón éreztetni akarni. Szükség, igaz a vallásnak — s ezt jegyezzük és tartsuk meg jól — szükség, mondom, mindig többet hatni a lélekre; de ugy tapasztaljuk, hogy ha meg akarjuk nyerni a lelket, elsőbb is felkeltjük a képzelődést, azután megnyerjük a szivet, s igy lesz a lélek s igy lehet az ember is miénk; csak ott legyünk óva-

tosok, nehogy csupán az érzésnél maradva, az emberben csak egy érzéki anyagot nyerjünk.

És ennyit csakis általánosan akartam a vallásbeli külsőségék szükséges voltáról mondani, de részleteiben, sorsunk viszonyaira térve át, még szükségesebbeknek tartom azokat. Ha csak boldogok lennénk, s a szerencsétlenségek ne ontanának oly sokszor könynyeket szemeinkből, s a veszteségek ne döntenék meg testünk és lelkünk erejét; — kellene csak szüntelenűl boldog óránk s szerencsénk emlékeit fűzögetni, mind másképp lenne és lehetne: de ha ez élet olyan, hogy az ember büntudatlanul is, egy pillanatban, — mintha szerencsejátékos lenne — sokszor egy percz alatt mindenit elvesztheti: hát már ezért ne legyen-e részecskéje a Sionban, s a vesztett kebel ne mondhassa-e el: e házban nekem is részem van, itt én is imádkozhatom? Ha ez élet olyan, hogy az ártatlant is kesergetik az üldözések: hát egy ker ember annyira szerencsétlen legyen-e, hogy ne legyen menedéke az urnak templomában, mikor még régen a nem keresztényeknek is volt olyan templomuk, melynek oltárától a menekültet nem volt szabad elhurczolni? Lám a költő ha kihalni lát jogot és szabadságot, veszni hazát és nemzetet, egy dalban legalább megsiratja ezeket: oh hát egy kereszténynek ne legyen-e annyi vigasztalása, hogy ha pusztulni látja az erényt, kiveszni az erkölcsöt, legalább hitfeleivel együtt reménykedve énekelje: megáll az Istennek igéje s Jeremiással kérje hogy az Úr ne vesse meg az ő oltárait?! A tanult es bölcs még vigasztalódhatik talán templom nélkül is, mert ő olvashatja a természet szent könyvét, neki mint egy vándortárs ismerően int a magasból a bujdosó csillag, hozzá őszintén simul a meghajló fűszál, neki megszólal a féreg és a madár is: de hát tanult és bölcs nem mindenki lehet, s egy egyszerü és jámbor kereszténynek ne legyen-e annyi szerencséje és boldogsága, hogy templomában hitrokoni szerető lelkéhez szólhasson, énekeiben, imáiban, szokásaiban, elmélkedéseiben, mint szárnyakon Istenéhez emelkedhessen?! A zenész reményei vesztével hangszeréhez nyúl, hogy temesse el reményeit zokogó hangokba: hát a kereszténynek ne legyen-e annyi boldogsága, hogy hitrokoni között buzgón énekeljen, vagy mint a dal fejedelme mondja: éneket mondjon az úrnak a mig él?! Hittek az emberek a lélekidézésben, s vannak ma is, kik hiszik, hogy meghalt szeretteik lelkével beszélgetni tudnak, mit bizonyosan valami vesztett remény

s összeomlott boldogság teremtett a csalódott szivek vigasztalására: oh hát itt e templomban, itt e szent helyen ne lenne-e a mi hitünknek akkora hatalma, hogy érezzük azt, hogy itt van az Isten, jelen van a gondviselő édes atya, s lábaihoz borulva kérjük: hogy a Sion leányáról távolitsa el a szomoru csapást, ne utálja meg az ő oltárát és ne vesse meg az ő szentséges helyét.

Im ezekből a részint általános, részint részletes vonásokból látjátok k. h., hogy a vallásban a külsőségek bizonyos határig szükségesek; s ha maga az isteni vallás lelkünk valódi szükségeit tölti be, ha azt földi vándorlásunk s mennyei utunk vezetőjévé rendelte a végnélküli kegyelem: oh ne illessük gúny és bántalommal a vallás amaz eszközeit, melyek ma már szentebb érzések felköltésére, a benső élet emelésére, a hit és jó cselekedetek kifejtésére nélkülözhetlenek. Ezek olyanok, mint a közlekedő csatornák, melyek a lelki forgalmat elősegitik és gyorsitják, ezek olyanok, mint egy szent kárpit, mely egy tekintetével meghat: ne tépjük le, ne szaggassuk össze azt, mert félő, hogy midőn bölcset akarunk játszani, vallástalanságra jutunk, s erkölcstelenségre vezetünk másokat is. És ezen okoknál fogva újból azt mondom, hogy ha nálunk szoros értelemben harangszentelés nincs is, van még is annyi szerepe annak az ércznyelvü műszernek, hogy ezt tiszteletben tartsuk; mert az hiv össze minket istentiszteletre, s azért szólal meg, hogy a hiveket emlékeztesse az Istennek imádására. Befoly tehát, vagy mintegy bejátszik a legszentebb cultus, vagy is az istentisztelet előmozditására . . .

A történelem az én csekély tudomásom szerint nincs tisztában a harangok eredetével. A mit erről mondok, elmondották már sokan, s talán mindig ily alkalommal el is mondották: hogy t. i. Mózes idejében Bélbel nevü művész csengetyüket készitett, s a főpap palástja alján csengetyüket viselt hogy maga a hazánkban páratlan érdemü egyházi iró, Bod Péter szerint a harangok eredetét a 4-ik században Campaniából gyanitják. Hagyjuk ezt a régiség buváraira, s közelitsünk czélunkhoz. A gyászos emlékezetü 1849-ik évig három harangja volt ez egyháznak, ekkor kettőt ágyunak a haza megmentésére adott az egyház, a részint visszanyert anyagokból és e város csaknem minden felekezetü lakóinak adakozásából öntetett aztán egy második; és most a harmadik üres helyet betölteni kivánta s a maga költségén be is töltötte özv. Borbély Györgyné, Finta Rebeka, a vallásos és buzgó nő, e város egykor derék polgára, né-

hai Finta András és mondhatni hitben, szeretetben és jó cselekedetekben páratlan jó lelkü neje, Székely Rebeka leánya. Özvegységében gyüjtött és megtakaritott filléreiből hozta ez áldozatot ez a buzgó asszony, kinek szorgalma és takarékossága által mint ama Saraptabeli özvegynek kevese megszaporodott. Köszönet ez áldozatért az egyház nevében buzgó hitrokonom. Az apostol egyik levelében arról dicséri meg az özvegy asszonyt, hogy az árvákat nevel és a szentek lábait megmossa. Te rokonaidnak s árva maradékainak jóakarója vagy, s te itt e templomban példát adsz, hogy miként kell mindennap minden időben imádni az Istent. Isten éltessen még soká, hogy buzgó szerelmed e szülöttjét hallgasd még sokáig, hangjában gyönyörködjél még hosszas ideig, s későre kisérjen ennek hangja a temetőbe öröknyúgalomra, ki példát adtál, hogy miként te cselekedtél, úgy cselekedjenek mások is.

És te hit- és vallásszeretetnek szülöttje, te uj harang, te kedves vendégünk buzgó imánk s kegyes elmélkedésünk által légy megáldva, légy megszentelve: az egy igaz élő Istennek imádására. Légy megáldva, légy megszentelve ezerszer!! Te, mint a jó szivek nem magukért születtek, nem magadért lettél és vagy. Maradj hiv a tégedet öntető buzgó asszony kegyes indulatához. Unszolj hálára, ha Isten reánk reggelt hozott, tanits kérni segedelmet, ha napi dolgaink és munkáinkhoz kezdünk, hogy Isten nevében folytassuk ezeket, óh tanits felsóhajtani és leborulni az alkonyuló természettel: s ha a földre ledőlt az éjszaka, imával dőljünk le ágyunkba, miután sorsunkat annak kezébe ajánlottuk, ki világokat fed be szeretetének kezével. Tanits elmuló hangjaiddal, hogy a kevély is, a legnagyobb ember is e földön csak egy hang, s elvész az idő végtelenében! S ha megosztottad jajjaidat a koldussal és a fejedelemmel, sirasd meg a jókat kiváltképpen, mert ők áldásai a földnek. Sirasd meg az árvát, az özvegyet és szegényt is, mert ezeknek tán nem lesz siratója senki; kisérd zokogva az örökélet útain . . . a temetőbe. Hirdess üdvet és szabadságot közöttünk, békét, egyetértést hazánkban, hogy a hegyek, melyeknek ormain hangod megtörik, boldog völgyek lakóira nézzenek le, s az Aranyos folyó, mely tőlünk sebesen elsiet, örömkönyeink gyémántjait vigye el. Hivd mezeink és szántóink mivelőit és munkásait haza örömmel, hogy áldozzanak a megáldott szorgalomért az áldások Istenének jó kedvvel s hirdessék az ur jó kedvének napjait, s beszéljék a nép előtt nagy csudáit, melyeket tett. Tétesd le a kézmivessel,

az iparossal az ő műszerét, s emlékeztesd Jézusra, ki azt tanitotta, hogy egy a fődolog. Hivj sok, sok boldog családot ide, hogy a megsokasult magyar Izraelen láttassanak meg az urnak dolgai. S végre te is légy áldott a helyen, a hol vagy a toronyban, a honnan köszöntesz, a templomban, a hova behivsz, a Jérusálemben, a hol hivek lakoznak. Szólj soká, évek százain e város lakóihoz, s mikor meghalunk, sirass meg és temess el . . . Isten hallgass meg! Ugy legyen! Amen.

Albert János.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

CXVI.

DÁVID FERENCZ UJABBAN FELFEDEZETT KÉZIRATA.

A székely oklevéltár harmadik kötetéhez az adatokat köz- és magánlevéltárakból fáradhatlanul gyüjtő dr. Szabó Károly folyó év augustus hava utolsó napjain az alsó-csernátoni Domokos-család régi okmányait vizsgálta át Marosvásárhelyt, melyeket Domokos László kir. tábl. biró a család literarum conservatora engedélyével megtekintés végett ide kihozott. Ez okmányok között találta Szabó K. Dávid Ferencznek 1556-ban september 10-én Szeben városában kelt kéziratát. melyen nincs ugyan névaláirás, de Szabó egyszerre ráismert a Dávid Ferencz vonásaira, s a Jakab Elek által „Dávid Ferencz élete"-ben közlött fac-similével is összehasonlitva legkisebb kétség sem maradott fenn az okmány eredetisége felől.

E most napfényre jött okmány alapján Dávid Ferencz kolozsvári papsága és püspöksége idejét illetőleg egy kis igazitást lehet tenni. Azt irja ugyanis Jakab Elek idézett munkája 28. lapján: „bizonyos, hogy 1557-ről püspöki hiteles aláirása van, a mi korábbi megválasztását hihetőnek mutatja. Ezeknél fogva, ellenkező bizonyitásig s ujabb adatok napfényre kerültéig Dávid Ferencznek, mint már 1556. kolozsvári papnak püspökké léte történeti tényül elfogadható." Ha már Dávid F. püspöki aláirásának hónapja és napja is bizonyos: ugy püspökké választásának ideje nem évek, hanem alig pár hó között ingadoz, mig Szabó Károly szerencsés keze és sasszemei s Jakab Elek, Dávid Ferencz emlékének megteremtője, e pár hónapot is elébb-utóbb elenyésztetik.

A levelet a szebeni capitulum papsága irta Morgondai [1]) János nagysinkszéki királybiróhoz, ki a mint a levélből látszik, holmi házassági ügyek elintézésébe avatkozott vagy akart avatkozni s ez ellen szólal fel a szebeni capitulum papsága — Sacerdotes Capituli Ci-

---

[1]) Morgonda Nagy-Küküllőmegye nagysinki járásában Nagysinkhez közel fekvő község.

biniensis. Hogy Dávid Ferencz a Capitulum jegyzője volt-e, vagy a papság őt kérte fel a levélfogalmazásra, bizonytalan.

Az okmány, melyet lemásoltam s Szabó Ká oly összehasonlitása hitelessé tesz, következő:

Prudens et circumspecte domine et tanquam frater noster charissime. Salutem et nostrum amorem: Jam diu ante et aliquoties nobis significatum est dominacionem vestram egregiam ex studio conari iudicia eccletiastica, que penes sacerdotes semper a perpetua memoria fuerunt, infringere, aut vel etiam sese ingerere, ut ipse solus sit dijudicator earum rerum, que sine scripture iudicio aut cognicione iudicari non possunt, ut sunt causse matrimoniales etc. que certis finibus et legibus descripte sunt, et permisse sacerdotibus dijudicari: propterea sacra biblia et ecclesie canones in manibus tenent, aliis incogniti. Cum autem hactenus d. v. e. nobis ita et pietate et probitate perspecta fuerit, non dubitamus eciam nunc admonitam facturam ea, que sunt officii vestri, et que in profectum ecclesie dei cessura sunt. Rogamus igitur eandem d. v. vt fratrem charissimum, ut se ne intromittat in forum ecclesiasticum, cum nos forum vestrum non turbamus, immo autoritate verbi dei firmamus, verum permittat ius ecclesie liberum Sacerdotibus, quo et hactenus semper usi sunt. Nam decretum hoc dei est, his non copulari ex ecclesie instituto, quorum caussa aut deliquium ab ecclesie ministris non prius cognitum aut dijudicatum fuerit, vt sciant, quid copulent, ne error in ecclesia, ubi deus adest, conmittatur. Quod si d. v. non curauerit et huic aliens iudicio se se submiserit et Sacerdotes dei turbauerit, extunc credat d. v. deum adfuturum ecclesie sue et depulsurum osores Sacerdotum suorum ira sua diuina. Confidimus tamen pro pietate et recta fide vestra vos omnia acturum, que pertinebunt ad verum amantem deum et eius ordinacionem, non querentem rixas sed pacem et christianam concordiam apud et intra sacerdotes dei, quos deus vobis in salutem ordinauit. Hiis cupimus d. v. ut fratrem nostrum charissimum bene valere in domino. Ex Cibinio X. die septembris 1556.

Sacerdotes Capituli Cibiniensis
d. v. fratres dediti.

Külczim: Prudenti et Circumspecto domino Joanni Morgunday Judici regio sedis Schenck, fratri nobis charissimo.

Eredetije a Domokos-család levéltárában Alsócsernátonban Fasc. 6. nro. 208.

Egy egész iven az első lap egészen beirva 31 sor és a 2. lapon 12 sor.

Közli: Koncz József.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK AUG. 30., 31. ÉS SEPT. 1. NAPJAIN TARTOTT GYŰLÉSE.

A FŐT. PÜSPÖK ÚR MEGNYITÓ BESZÉDE.

Méltóságos és főt. Egyh. Főtanács!

Isten jóvoltából ismét együtt vagyunk, hogy évi rendes főtanácsi gyűlésünket megtartsuk. Legyenek atyafiságos szeretettel üdvözölve, kiket hivatali buzgóságuk, egyházunk szeretete s annak közügyei iránti érdekeltség ide egybehozott. Hozta Isten mindnyájukat.

Sokak előtt feltünő lehet, hogy jelen főtanácsunk megkezdését az eddigi gyakorlattól eltérőleg ez alkalommal nem vasárnapra, hanem egy hétköznapra tüzte ki E. K. Tanácsunk. Ennek oka az, mert a megelőzött vasárnapot korainak találtuk, különösen azon egyh. tanácsos afiai részére, kik rendesen ilyenkor tanuló gyermekeiket is elhelyezni óhajtják a főtanodában; a szeptember hó első vasárnapjára pedig, a mely a legalkalmasabb lett volna, abban az időben, midőn főtanácsunk kitüzése felett kellett határozni, oly sok városi ünnepélyesség rendezése volt tervezve, hogy azok minden esetre zavarólag hathattak volna főtanácsi gyűlésünkre, egyh. tanácsos afiainak egy részét tán kötelességszerüleg is elvonván tanácskozásainktól. Különben is, ha már az első nap ennélfogva nem tarthatunk rendes isteni tisztelet, alkalmasint módunkban lesz most is főtanácsi gyülésünket azzal rekeszteni be: mert az ellátandó tárgyak sorozata oly bő, hogy aligha azt vasárnap előtt letárgyalni tudjuk.

Valóban, közelebbről nem volt annyi tárgya főtanácsunknak, mint a mennyi jelenleg előttünk áll. S pedig nem egy azok közül sokkal fontosabb, minthogy könnyü szerrel át lehessen rajtok menni. Csak a megjelölt törvényjavaslatokra mutatok rá, melyek közül a belső emberek választásáról s ezeknek felelősségéről, a családkönyvek készitéséről szóló törvényjavaslatok még a mult évi zsin. főtanácsról lemaradt tárgyak. Ezekhez jött újabban a házassági jogról szóló igen fontos t. javaslat. Mindezeknek, ha lehet, letárgyalása nem kis időbe fog kerülni, hogy az emlitett t. javaslatokat minden tekintetben úgy alkossuk meg, hogy mind a szükségnek, mind a kor által követelt igényeknek teljesen megfeleljenek.

És itt egy kérdést kell érintenem, mely már többször felvetette magát. Egyházi törvényeink kodifikálásának szükségessége nem

egyszer fölhangzott egyházköreinkben is, egyházi főtanácsainkban is Nekem ugyan legteljesebb törvénykönyvem hivatali kötelességeim teljesitésére az én lelki smeretem s meg vagyok győződve arról, hogy a buzgóságot, a pontosságot, az erélyt, az engedelmességet, vagy csak a felsőbbség iránti illemet is s más ezekhez hasonló dolgokat nem lehet a paragrafusokkal biztositani. Mind a mellett nem vonom kétségbe azon minél inkább nyilvánuló óhajtás jogosultságát, hogy egyházi törvényeink kodificáltassanak; mert ennek hiánya tagadhatlanul nagy hátrány egyházi közigazgatásunkra nézve. A pátriarchalismus rendszere maholnap teljesen lejárja magát, mivel az azzal kapcsolalatos erények is mind ritkábbak kezdenek lenni. Ma már az emberek legnagyobb része csak arra érzi magát kötelezettnek, a mit az irott törvények eleibe szabnak s igy aztán nem sokára bekövetkezhetik az, hogy a presbyter, a gondnok s bármely más egyházi hivatalnok, ha mulasztásáért kérdőre vonatik, azzal fog védekezni, hogy hol az utasitás? mutassátok meg, melyik paragrafusnak nem tettem eleget, melyiket hágtam át? Mindezeknél fogva — mondom — nem vonom kétségbe egyh. törvényeink kodifikálásának szükségességét. Érzem ezt magam is. És érzek még sok szükséget egyházunkban, melyek kielégi tetésre várnak. A szükséges reformok iránt is van némi érzékem. De mindezek többnyire pénzbe kerülnek, s ezen a kis akadályon a legjobb akarat és legnemesebb törekvés is vajmi sokszor hajótörést szenved.

Legyen megbocsátva nekem mélts. és főt. egyh. főtanács e kis elmélkedés. De ezeket elmondani szükségesnek tartottam tájékozásul azoknak, a kik akár tőlem, akár E. K. Tanácsunktól többet várnak, mint a mennyit koronként felmutatni tudunk. Legyenek meggyőződve, hogy nagyobb anyagi s ezt k vetőleg több szellemi erőnek munkásságba hozatalával nem holnap, de ma végtelen sok üdvös és nemes dolgot hozhatnánk létre és végezhetnénk egyházunk, iskoláink, közigazgatásunk s általában közügyeink érdekében.

Ezért nem tudom elég ékes szavakban hangoztatni most is a buzgóságot és áldozatkészség t, melyek annyi megpróbáltatások között föntartották és előbbre is vitték a mi kisded egyházi hajónkat. Ne adjunk helyet keblünkben annak a balhiedelemnek, mintha mi már anyagilag biztositva lennénk s tőlünk korunk nem kiván mást, minthogy mi azt bölcsen fölhasználjuk. Hogy a multakhoz képest sok tekintetben jobban vagyunk, az igaz. De az is igaz, hogy bátran ajkainkra vehetjük most is és fogjuk vehetni még sokáig Jézus ama mondását: „Szegények mindig lesznek veletek“. Isten óvjon, hogy elhagyjon minket a nemes törekvés vágya, a csüggedést nem ismerő kitartás s a Gondviselésben vetett rendithetetlen bizalom.

Tüzzük ki ezen háromszinü lobogót ma is szeretett egyházunk jelvényeül. A szeretet, az egyetértés, s a bölcseség lelke őrködjék jelen főtanácsi gyülésünken, melyet ezennel megnyitottnak nyilvánitok.

— —

AZ EGYHÁZI KÉPV. TANÁCS JELENTÉSEI.

I. Püspöki jelentés

Méltóságos és Főtisztelendő Egyházi Főtanács!

Évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből a tizenkettődik, nem kezdhetném kiválóbb eseményre való hivatkozással, mint a minő kolozsvári főtanodánknak urunk, királyunk Ő Felsége által mult évi szeptember 24-én történt meglátogatása volt. E legmagasabb látogatásról, közvetlen annak megtörténte után, körülményes jelentést tettem volt E. K. Tanácsunknak, mely azt kinyomatni s egyházunkban több példányban szétosztatni határozván, abból e legmagasabb látogatás minden mozzanata ismeretes. Ismétlésekbe tehát, a melyekből a közvetlenség élénkebb szine is hiányoznék, nem bocsátkozom. De ezen, egyházunkban eddig páratlanul álló, királyi kegyről e helyen is hódolatteljes tisztelettel megemlékezni kötelességemnek ismertem.

Hasonló hódolattal hozom tudomására Egyh. főtanácsunknak Ő Felségének ama legmagasabb kegyét is, melyszerint h.-szt.-mártoni ekklésiánkat temploma épitésére a f. évben magánpénztárából 100 frt legfelsőbb kegyelemadományban kegyeskedett részesiteni.

Ezen királyi tények előre bocsátása után évi jelentésemet a következőkben foglalom össze:

1. Belső emberek változása:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Fekete József l.-jelölt Szőkefalvára, Sándor Gergely deésfalvi l. Derzsbe, Hatházi József derzsi l. Deésfalvára, Mózes Mihály hévizi l. Abrudbányára, Osváth Gábor l. jelölt Hévizre, Baló Lajos s.-kőrispataki isk. mester Bordosra, ki — fájdalom — alig néhány hónapi szolgálata után már el is halálozott; Ürmösi Sándor tarcsafalvi l. Fiatfalvára, Sárosi József l.-jelölt Tarcsafalvára, Péter János l.-jelölt Kadácsba, Gvidó Béla l.-jelölt Szt.-Benedekre, Ütő Béla papnövendék l.-helyettesnek Kőrispatakra, Dombi János datki l. H.-Szt.-Mártonba.

b) Isk.-mestereknek rendeltettek: Andrási Gyula volt képezdei tanuló ideiglenes minőségben Szt.-Benedekre, Kádár Sándor 4-ed éves képezdei növendék S.-Kőrispatakra, Iszlai Márton tordai kántor-tanitó hasonló minőségben Kolozsvárra. Adorján Domokos vargyasi kántor-tanitó Tordára; a mult évben Toroczkóról s.-szt.-királyi lelkésznek elrendelt Vaska Béla helyébe a gagyi községi iskola tanitóját Derzsi Domokost rendeltem ki másodtanitónak.

c) Ürességben vannak: a csókfalvi, városfalvi, datki és bordosi lelkészi, valamint a vargyasi isk. mesteri állomások; ezeknek betöltésére azonban, kivéve a bordosi l. állomást, melyet egy időre legalább alkalmasint kénytelenek leszünk betöltetlen hagyni, a szükséges intézkedések meg vannak téve.

2. Lelkészi szigorlatot tettek a mult egyh. főtanács óta: Sárosi József elégséges, Ajtai János és Lőrinczi István jeles, Gvidó Béla jó és Fekete József l.-jelöltek elégséges, Nagy Benedek kis-

adorjáni lévita szintén elégséges eredménynyel. A mint fennebb látható, a szigorlatot tett jelöltek már szinte mind ki is vannak rendelve lelkészeknek s tekintve az ürességben levő állomásokat, a még rendelkezés alatt álló jelöltek alig elégségesek. Remélem azonban, hogy egyfelől lelkészeinkben sem lesz oly rendkivül nagy veszteség a halál által, mint, fájdalom, ez évben volt, másfelől papnöveldénknek most szépszámu tagjai fedezni fogják a szükséget

Kapcsolatban a fennebbiekkel megemlitem, hogy miután jelenleg az ünnepi legátusok mind kolozsvári főtanodánkból, illetve a lelkész-jelöltek és növendékek közül küldetnek, hogy azon csekély dijt, a mit a legátióból kapnak, ne emésszefel teljesen az uti költség, a f. évben folyamodást intéztem a nagyméltóságu közlekedésügyi miniszter urhoz legatusaink részére kedvezményes vasuti jegyek iránt s szerencsés is voltam megnyerni, hogy legatusaink félárban utázhatnak a vasúton az ünnepi legatiókba.

Egy lelkésznövendékünk Csifó Salamon, a mint tudva van, bővebb önképzés végett már két éve Londonban a Manchester New Collegeban van. Örömmel jelenthetem, hogy tanulmányaiban való előhaladásáról a legjobb értesüléseim vannak. Alig pár nappal ezelőtt is egy levelet kaptam Ierson urtól a brit és külföldi unitárius társulat titkárától, mely mellett elküldvén az évi segélyt budapesti ekklésiánk részére, Csifóra vonatkozólag ezeket irja: Örömöt fog önnek szerezni azon tudósitásom, hogy a Csifó ur collegiumi bizonyitványai minden tekintetben kielégitők: mi mindnyájon nagyon szeretjük őt és én bátoritom őt, hogy minden alkalmat ragadjon meg templomi egyházi szolgálatok teljesitésére Angliában.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1887-dik évben:

A) Kereszteltetett	*a*) fiu	1173,
	b) leány	1073.
	Együtt:	2246 ujszülött.

49-el több, mint a megelőzött évben. Ezekből 248 házasságon kivül született, 34-el több, mint a megelőző évben.

B) Konfirmáltatott	*a*) fiu	344,
	b) leány	347.
	Együtt:	691.

148-al kevesebb, mint 1886-ban.

C) Összeeskettetett	*a*) mentvénynyel	214,
	b) kihirdetéssel	324.
	Együtt:	538.

Ugyanannyi, mint 1886-ban.

D) Meghalt	*a*) férfi nemből	969,
	b) nőnemből	929.
	Együtt:	1898.

380-al több, mint 1886-ban.

E) Átállott hozzánk 360,
„ tőlünk más vallásra . . . 86.

E szerint több jött hozzánk 280-al, mint a mennyi tőlünk más vallásra tért.

F) A lélekszám 1887. év végén tett 58,082.
„ „ 1888. „ „ tesz 57,516.

E szerint az évi gyarapodás . . . . 566.

4. Püspöki vizsgálatot tartottam ez évben tordai eklésiánkban és háromszéki egyházkörünkben. Előbbi közvetlen püspöki vizsgálat alatt állván, már nekem is harmad izben volt alkalmam ott e tisztemet teljesiteni. Háromszéki egyházkörünkben azonban az utolsó püspöki vizsgálat óta, mely 1852-ben tartatott volt, már 32 év telt el s azért helyén lesz, arról e jelentésem rendjén is részletesebben szólanom.

Háromszéki ekklésiáink általában a jobb módu s mindenesetre élhetőbb ekklésiáink közé tartoznak. Egyedül a kilyéni eklésiánk álla pota aggasztóbb, főleg a lélekszám csekélysége miatt. Templomok, papi lakok jó, több helyt diszes állapotban vannak. Annál sajnosabb, hogy legvagyonosabb eklésiánkban, a bölöniben sem a templom, sem a papi lak nem felelnek meg ezen eklésia tekintélyének; de teljes reményem van az iránt, hogy rövid időn egy uj templom épitése és a papi háznak megfelelő kijavitása munkába vétetik. Felekezeti iskolánk háromszék-körben csak Bölönben, Kökösön és S.-Kőrispatakon van. Az előbbi kettőé szép, mondhatnám diszes. Annál szomorubb kinézése van a kőrispatakinak, mely az isk.-mesteri lakkal együtt várja a feltámadást. Az ekklésiai magtáraknak is alig vette és veszi valamelyik egyházkörünk annyi gyümölcsét, mint háromszéki egyházkörünk: bár itt sem kezeltetnek azok mindenütt a maguk czéljuk és rendeltetések szerint. A mi nem csekély mértékben meglepett, egyetlen ekklésiánknak sincs adóhátraléka s a belső emberek nyugdijintézeti illetéke is pontosan fizettetik. E pontosság például szolgálhatna más egyházköreinknek és ekklésiáinknak is.

A vallás-erkölcsi életet is, a mai korszellemet tekintve, kielégitőnek találtam. A vadházasságok réme itt is kisért több ekklésiát, de van olyan is, a hol csak hiréből ismerik a családi életnek ezt a torzképét a mai társadalomnak ezt az egyik legnagyobb veszedelmét. Csak a hétköznapi rendes isteni tiszteletek elhanyagolása botránkoztatott meg, a mennyiben néhol egyáltalában nem is tartatnak hétköznapokon isteni tiszteletek. Pedig, hogy népünk kebelében nem halt ki a vallásos érzés, hogy a Sion utait ma is örömmel keresik fel a kegyes lelkek, mutatja az, hogy a szorgos nyári munkaidő daczára a templomok mindenütt megteltek megjelenésemre s én lelki örömmel imádkozhattam mindenütt, a mi egy igaz Istenünkhez.

Nem szükség mondanom, hogy a meglátogatott ekklésiákban a mi szépet és jót tapasztaltam, azokért híveinket elismeréssel jutalmazni s őket további buzgóságra lelkesiteni, a hiányokért és fogyatkozásokért pedig nem-tetszésemet nyilvánitva, figyelmeztetni, uta-

sitni s egyházuk és szent vallásunk érdekeben kitartásra, hűségre és munkára birni nem mulasztottam el.

Ezen püspöki vizsgálati körutamnak különösen két mozzanata volt, a melyeket megemlités nélkül nem hagyhatok. Egyik az, hogy Sepsi-Szt.-Györgyön, hol több, mint 100 unitárius lélek van, ottani hiveinket egy leányekklésia megalapitására birtam, e leányeklésiát szerveztem s annak fentartására egy alap teremtését magam kezdeményezvén, arra a szervező gyülésen azonnal 205 frt iratott alá és részint be is fizettetett. Csekély mustár-mag az egész. De ha szt.-györgyi hiveink melegen éreznek az ügy iránt, s azt, a mint óhajtom, közös erővel felkarolják, rövid időn terebélyes fává nőhet, melynek árnyékában kilyéni megfogyatkozott eklésiánk is uj erőt nyerend Ép ezért a megalakult s.-szt.-györgyi l.-eklésiát szervi kapcsolatba hoztam kilyéni anya-klésiánkkal s az ügy ez ágában jelen főtanácsi gyülésünknek is egy önálló tárgyát fogja képezni. Augusztus 5-én különben már az első isteni tisztelet is megtartatott a leány-eklésiában, még pedig Boros György kolozsvári tanár afia közreműködésével, a ki e czélra általam felkéretve, szives volt az egyházi beszéd- és ima-tartást elvállalni s ezzel a s.-szt.-györgyi unitárius isteni tiszteletek megkezdését oly ünnepélyessé tenni, mi által a szent ügy is mélyebb gyökeret fogott verni s.-szt. györgyi hiveink kebelében.

A másik mozzanat, a mit szintén föl akarok jegyezni, brassói l.-eklésiánk meglátogatása. Ezen l.-eklésiánk négy évvel ezelőtt alakult meg s én voltam a szerencsés abban az első püspöki vizsgálatot megtartani. Egyháztörténelmi adataink között ugyan szó van a multban brassói egyházunkról is; de hogy ez mikor létezett s miből állott, arra én eddig semmi positiv adatot nem tudok s kérdezősködéseim után sem kaptam. Most kézzel fogható tény a brassói unitárius l. eklésia s csak kötelességemet teljesitem, ha ottani hiveink általam észlelt buzgósága és áldozatkészsége iránt e helyen is elismerésemet nyilvánitom. E buzgóságot és áldozatkészséget fényesen bizonyitja az, hogy brassói l.-eklésiánknak oly szép és becses urasztali készletei vannak, — jobbára az ottani hivek adománya vagy általok gyüjtött pénzből szerzett értékek — a melyek bármely eklésiának diszére válnának. Legyen rajta továbbra is az Istennek szent áldása!

Kapcsolatban a fennebbiekkel kedves kötelességemnek ismerem köszönettel jegyezni fel azt, hogy bölöni eklésiánkban mlgs. Dániel Gábor főgondnok úr is szives volt a vizsgálatban részt venni. Ugyanott Konez György köri felügyelő gondnok afia is rövid időre megjelent; Szentiványi József köri felügyelő gondnok afia pedig csaknem állandó kisérőm volt; köri esperes Lőfi Áron s vizsgálati jegyzőnek általam fölkért Mozes András, kolozsvári lelkész és tanár afiai pedig kezdettől végig egész odaadással támogattak e nem csekély fáradságomba került hivatalos eljárásomban.

Ennyiben kivántam megismertetni egyh. főtanácsunkkal is háromszéki egyházkörünkben ez évben általam tartott püspöki vizsgá-

latot, a mely szeretem hinni, nem volt erkölcsi haszon nélkül s a jövőre nézve sem marad gyümölcstelen. A ki több iránt érdeklődik, legyen szabad az E. K. Tanácshoz beadott jegyzőkönyvre utalnom.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy e vizsgálati körutamban mindenütt a legnagyobb melegséggel találkoztam ugy személyem, mint egyházunk iránt A fényesnek mondható fogadtatásban, ellátásban, stb. mondhatni versenyre keltek egymással ekklésiáink. Sőt más egyházak és vallásfelekezetek részéről is a rokonszenvnek és jóindulatnak zámos jeleivel találkoztam, annyira, hogy e körutamat hivatali tisztem legkedvesebb emlékei között fogom én is megőrizni..

5. Nem örömest teszem, de a mi vallásközönségünket érdeklőleg, ugyszólván, uton-utfélen beszéd tátgyát képezi, vagy legalább képezte, teljesen hallgatással mellőzni, nem tartom helyesnek. Értem a magyar prot. irodalmi társaság megalakulásáról felmerült kérdést. Mindnyájok előtt ismeretes, hogy a szóban levő irodalmi társaságból némelyek az unitáriusokat kizárni óhajtották és ezt az alakuló közgyülésen inditványozták is. Tudva van az inditvány eredménye is, mely szerint az nagy többséggel elejtetett. Távol van tőlem akár az inditvány felett itéletet mondani, akár az eredményből magunknak tőkét csinálni akarni. De miután e kérdés egy inditvány formában jelen főta ácsunknak is egyik tárgyát fogja képezni, anynyit tudomására kivánok hozni, hogy a prot. irodalmi társaság megalakitásában részt venni s ehez képest az ennek érdekében kibocsátott felhivást aláirni ugy a Mltgs. főgondnok ur, mint én, teljesen illetékes helyről lettünk felszólitva s azt egyetértőleg tettük meg. Tehát nem magunk léptünk fel ez ügyben. S részvétünk ellen, mondhatni, az utolsó perczig az egész protestans egyházban észrevételt, annál kevésbbé ellenmondást sehonnan sem hallottunk. Legyen elég ennyi ez ügyre nézve némi tájékozásul.

6. Irodalomról lévén szó, bár ez is köztudomásu dolog, örömömet kell nyilvánitani, hogy ez év folytán egyházunk kebelében még egy valláserkölcsi lap keletkezett „Unitárius Közlöny“ czimmel, melyet a Dávid Ferencz-egylet ad ki. És igy ez idő szerint három folyóirat, a már régi keletü s nem csekély irodalmi sulyt nyert „Keresztény Magvető“; főleg az angol unitárius irodalom terjesztésére és népszerüsitésére szolgáló „Unitárius kis könyvtár“, s a legujabban megindult „Unitárius közlöny“ állanak egyházunk szolgálatában. A mivel teljességgel nem akarok sem egyikre, sem másikra hivatalos jelleget adni. De mint szellemi életünk érveréseinek számbavétele, ugy hiszem évi jelentésem keretébe méltán beilleszthető volt.

7. A mármaros-szigeti k. h. lyceum kormányzó tanácsa a folyó évben egy hivatalos átiratban fölkérvén, hogy leégett lyceumok költségeire egyházunkban is némi könyöradományt gyűjtsek, az e végre hozzám küldött gyüjtőivekből az E. K. Tanács tudtával és beleegyezésével nehányat, főleg köri felügyelő gondnok atiainak küldöttem ki. Az eredmény ha nem is volt nagy, de legalább bizonyságul szol-

gálhatott ez is az illető tanintézet iránti érdekeltségünknek és rokonszenvünknek. Begyült 43 frt 60 kr, a mit a mármaros-szigeti lyceum pénztárnokának 273—1888. sz. alatt el is küldöttem.

8. Az E. K. Tanácshoz egy év alatt beérkezett, elintézett vagy még elintézetlen tárgyakról — ilyen különben csak kevés van, a melyek a napokban érkeztek be — statisztikai adatok előterjesztésével nem fárasztom a Mélt. és Főt. egyh. főtanács figyelmét. Munkálkodásunknak hű tükrei lesznek a megvizsgálás alatt álló jegyzőkönyvek. Mi legjobb erőnk és tehetségünk szerint igyekeztünk ez évben is egyházunk közjavát a nekünk adatott hatáskörben előmozditani. Örvendeni fogunk, ha főtanácsunk megelégedésével fogunk találkozni. Az itéletet mindenesetre teljesen nyugodt lélekkel várjuk be; nem mintha magunkat tökéleteseknek éreznők, hanem mivel viszonyaink között megtettük mindazt, a mit megtehettünk.

9. A legnagyobb fájdalommal kell megemlékeznem a veszteségekről, melyeket közelebbi főtanácsunk óta a halál okozott soraink-ban. Különösen belső embereink közt oly pusztitást vitt véghez, a minő még egy járványos időben is megdöbbentő lenne. Lőrinczi Gergely fiátfalvi, Bakó Lajos kadácsi, Ürmös Ábrahám kőrispataki, Baló Lajos bordosi, Dombi Mózes h.-szt.-mártoni, Csép Lajos csokfalvi, Máté Sándor városfalvi lelkész és Sárdi József kolozsvári kántortanitó afiai, összesen tehát 8-an estek áldozatul anyaszentegyházunknak, ugyszólván, hivatott őreiből; mert első sorban lelkészeink hordozzák az evangelium fegyverét, s nekik kell az igazságot nem csak szivökben ápolni, hanem azt hirdetni a házfedelekről is, s győzelemre vezetni önfeláldozással is. Belső embereinknek egy évben ily nagy számmal elsiratása annál érzékenyebben esik lelkemnek, mert a már megnevezettek között egyik sem volt agg Simeon korában, hogy elmondhassa: Bocsásd el Uram, a te szolgádat.

Világi egyh. tanácsos afiai közül, a mennyire tudomásomra jött, 4-en tették le földi megbizatásukat: Tar Balázs Ar.-Rákoson, Káli Nagy Dénes Ny. Szt.-Lászlón, Pataki Elek Csapon és Buzogány Áron afiai Budapesten. A mi különösen az utóbbit illeti, nem szükséges azon szolgálatokra hivatkoznom, melyeket egyházunknak egyik legválságosabb idejében huzamos éveken át mint főtanodai tanár, kolozsvári másod pap, pénzügyi jegyző könyvtárnok, majd mint cultusministeri biztos, osztálytanácsos, Buzogány Áron afia vallásközönségünknek tett. Eleven emlékezetében van ez még sokanknak. De részemről a főpásztor igaz részvéte mellett lehetetlen hangot nem adnom azon fájó érzésnek is, melylyel Buzogány Áron afiának, mint egykor iskola-, majd pályatársam s mind végig benső barátomnak elhunytáról itt is meghatott lélekkel megemlékezem.

Férfi halottaink mellett nem tehetem, hogy e jelentésem rendjén különösen két nő halottunk sirjára is egy-egy könyüt ne ejtsek. Az egyik özv. gr. Teleky Miklósné, szül. Simén Klára, a másik özv. Gyergyai Ferencné szül. Bartha Zsuzsánna. Mindkettőnek neve fényesebb betükkel van beirva egyházunk jóltevőinek diszes sorába, minthogy azokat a muló idő valaha olvashatatlanná tegye. De lesz-

nek-e, a kik példájukat követve, a vallásos buzgóságnak azt a melegét ápolják és az áldozatkészségnek annyi jelét adják, mint e kegyes és nemes lelkek, mig éltek.

Legyen mindnyájukon, kiknek ma emlékét itt fölelevenitjük, megdicsőitve a gondviselés haló poraikban is. Nyugodjanak csendesen!

Végül nem zárhatom be e gyászlapot a nélkül, hogy arra Trefort Ágoston, közelebbről elhunyt m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister úr nevét is a hazafiui sziv legmélyebb keservével föl ne irjam. Azon nagy és elévülhetlen érdemek mellett, melyek emlékének a magyar nemzet halhatatlanainak pantheonában kimagasló helyet biztositottak, mint cultusministert igazság szeretete, ritka bölcsessége, s legközelebbről egyházunk iránt is tanusitott rokonszenv és jóindulatánál fogva valláskőzönségünkre nézve is örökre áldott emléküvé tették. Elvesztése ránk nézve ép e pillanatban annál sajnosabb, mert közel állottunk ahhoz, hogy tőle több függő és egyházunkat közelről érdeklő kérdés megoldatását várjuk és reméljük. Vajha ne szállt legyen sirjába vele együtt öröksége is: az a szellem, mely őt mint cultusministert is a szabadelvüség hű harczosává avatta volt!

Isten szent segedelme, az ő világitó, buzditó és jóra vezérlő szent lelke kisérje tanácskozásainkat.

Kolozsvártt, 1888. aug. 29-én.

FERENCZ JÓZSEF,
unitárius püspök.

II. Közigazgatási, tanügyi és pénzügyi jelentés.

A Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácsnak legutóbbi ülése óta több jelentékeny mozzanatokról van szerencséje E. K. Tanácsunknak jelentését megtenni.

A vallásos élet ekklézsiáinkban a lefolyt évben a beérkezett vizsgálatokról szóló jegyzőkönyvek szerint nem hanyatlott; e tekintetben az E. K. Tanács csak egy ekklézsiánk presbyteriumát volt kénytelen megdorgálni azért a részvétlenségért, hogy az esperesi vizsgáló szék alkalmával nem jelent meg.

Mózes Mihály hévizi pap afiát az illető polgári közigazgatási hatóság hivatali hatalommal való visszaéléssel és más kihágásokkal vádolván, az ügyet megvizsgáltattuk; s az emelt vádakat alaptalanoknak, s a közigazgatósági hatóság eljárását szabálytalannak találván, megirtuk az illető polgári hatóságnak, hogy hasonló vádak támasztásától és hasonló eljárástól tartózkodjék; s ne kényszeritse E. K. Tanácsunkat szigorubb eljárásra; ezóta irt papságunk nem háborgattatik. Ellenben E. K. Tanács volt kénytelen azon kellemetlen kötelességet teljesiteni, hogy Szathmári Mózes szindi pap afia ellen a fegyelmi kereset megindítását elrendelje; e kellemetlen ügy birótság küldése okán a Kolozs-Doboka köri alpapi törvényszéken tárgyaltatik.

Világiakban az eddigi módon gazdálkodtak ekklézsiáink: Bölöni nagy vagyonu ekklézsiánk még a püspöki vizsgálat alatt álló 4 ekklézsiánk kivételével, melyekről ez alkalommal az E. K. Tanács jelentést nem teszen: a 8 körben levő összes ekklézsiák az 1887. évben 45161 frt bevétel és 39238 frt kiadás mellett, 5923 frtot gazdálkodtak, de fájdalom, 16 ekklézsiánk nem érte meg rendes évi jövedelmével, hanem együtt 460 frt 31 kr túlköltekezést tett. E tulköltekezésben 144 frt 36 krral részes Kovászna-Vajnafalvi uj ekklézsiánk, a mely dicséretes buzgalommal megalakulása óta magának templom helyet vásárolt, harangot öntetett, templomát épiteni kezdette, s életrevalóságának ezekben oly bizonyitékát adta, miszerint buzgalma teljes méltánylást s tulköltése miatt nem hibáztatást, hanem részvétet érdemel.

Az ekklézsiák kiadásait emelték az épitkezések, meg az adók; a 8 körben az ekklézsiák egyenes adóba 2678 frt 7 krt, egyenértékü adóba megfelelő összeget fizettek.

Fekvő birtok vásárlására Szent-Ábrahámi, felső-rákosi, kálnoki, csokfalvi, szentháromsági és kilyéni ekklézsiánknak adtunk engedélyt. Udvarhelyi leány-ekklézsiánk 3000 frton vásárolt magának templomhelynek egy telket.

Szent vallásunk iránti vonzódásnak a körökben többen adták szép jelét; a tárgysorozatban jelzett alapitványokon kivül felemlitjük, hogy Debreczeni Szabó József rendes közvégrendeletét vettük: kőrispataki néhai Téglás Mihály azon vagyonát, melyről rendelkezhetett, ösztöndijakra kolozsvári iskolánknak hagyományozta, megterhelve özvegyének holtig tartó haszon-élvezetével.

Rédiger Géza és neje Nagy Amália a püspöki vizsgálat emlékére az által, hogy az esperesi vizsgálat ellátási költségeit magokra vállalták, az ekklesia azon kötelezettségét, hogy e czélra évenként 15 frtot adott ki, oda változtatták, hogy ez évi összegekből püspök Ferencz József alap czimen egy alap teremtessék, szabédi és maroskörі unitárius kulturcélokra, mely alap már 133 frt 84 krra emelkedvén, rendeltetésének szabályozása tárgyalás alatt áll. Néhai Sárdi József afia végrendeletileg központi pénztárunknak 100 frtot hagyományozott, mely összeget kegyes özvegye be is fizetett.

Tunyogi Csapó Farkas utódai és Molnár Sándor 100 (száz) forintot hagyományoztak a tanári nyuggijintézetnek.

Az erd. magy. közmüvelődési egylet adománya az E. K. Tanács tárgysorozatán áll; teljesen hisszük, hogy a nemzeti közczélu egylet ezen becses ajándéka hathatós befolyással leend Szinden, Komjátszegen és Sárdon a vallásos és nemzeti művelődés elősegellésére.

Az utóbbi években feltünvén, hogy ekklésiáink nagy egyenértékü adót fizetnek, ezért, s meg azért, mert az új kirovás 10 évre szólólag ez évben történt, felkérette ekklésiáink bevallási iveit; az eddigi vizsgálatokból sajnosan győződött meg az egyenértékü adók szabályszerüen emelkednek.

A határok tagositását, az erdők és legelők szabályozását jelentékeny mozzanatnak tartván E. K. Tanácsunk, ekklésiáink fekvő birtokára nézve jelentékeny ügynek tekintvén, korábban megrendeltük esperes afiainak, hogy a hol ilyenek kezdeményeztetnek, azonnal jelentést tegyenek hozzánk: ez intézkedésünk mellett is némely községben kezdeményezett tagositásról csak hirlapokból vagy magánuton értesültünk. A lejart évben Boldogasszonyfalván, Ujszékelen, Sinfalván, Datkon, Teremiben és Korondon kezdeményeztetvén a tagositás, ezen helységekben levő ekklésiáink érdekei megvédéséről biztosok kiküldése által gondoskodtunk. A tagositás Szent-Mihály és Szent-Benedek községekben hajtatott végre, mind a két községben a beérkezett biztosi jelentések szerint ekklézsiáink jogos igényei méltó figyelembe részesültek, s a tagositás mindkét ekklésiánkra nézve előnyös volt.

A magy. protestáns irodalmi társaság alakuló gyülésén kérdésbe tétetvén, hogy unitárius vallásközönségünk beléphet-e eme társulatba: az alakuló közgyülés többsége a beléphetést mondván ki, E. K. Tanácsunk moralis kötelességének ismerte a többség s ennek vezére, Tisza Kálmán miniszterelnök ő nagyméltósága irányában méltányló elismerésünket és hálás köszönetünket kifejezni.

A felérkezett számadások szerint több ekklézsiánknak korcsmai haszonbérekből bevételük levén, intézkedtünk köri hatóságainkhoz, hogy az okmányok, melyeken e jogok alapulnak hozzánk beküldessenek: nehányra nézve kaptunk felvilágositást, többről semmi értesülésünk sincsen. Szükségesnek látjuk, hogy a méltóságos E. Főtanács köri hatóságaink különösen különben is ez ügyben érdekelt felügyelő gondnok afiai figyelmét erre felhivja.

Angol meg Amerikai hitrokonainkkal való érintkezésünk az eddigi szivélyes volt a lefolyt évben is. Legútóbb megtartott Zsinati közgyülésünkről megtettük jelentésünket, mindkét idegen földi afiaihoz, mely jelentésünket hozzánk érkezett irataik szerint kedvesen vették s jelentésünket közlönyeinkben közre adták.

Angliai afiaink vezetése alatt f. évi április hava végén az angliai összes szabadelvüeknek nemzeti conferentiája tartatott, melyre mi is meghivatván, óhajtottunk volna küldöttünk által jelenni meg e Conferentián, de óhajtásunk nem sikerülhetvén, levélben fejeztük ki a conferentia irányában rokonszenvünket.

Iskoláink egy évi viszonyairól tüzetes jelentés áll a méltóságos E. Főtanács előtt.

Felsőbb iskoláinkat illetőleg örömmel jelenthetjük, hogy azok minden irányban fejlődnek.

A középiskolákról szóló országos törvény alapján a közoktatási kormány ez évben is meglátogatta kiküldöttei által kolozsvári, meg kereszturi iskolánkat; a látogatásokról telvett jegyzőkönyvekből a kormány kiküldötteinek ügybuzgalmáról győződött meg E. K. Tanácsunk. A kereszturi iskolánkban történt látogatás alkalmával több

részletességekig menő hiányok jeleztetvén, és azokból többet a közoktatási kormány is jóba vevén, feliratunkban megadtuk felvilágositásainkat s egyszersmind megkértük közoktatási Miniszter Ő Nagyméltóságát, hogy az ily jegyzőkönyveket illetőleg ne határozzan addig, mig azokra E. K. Tanácsunk észrevételeit meg nem teszi.

A közoktatási kormány felhivására felküldöttük kolozsvári meg kereszturi iskoláink helyiségeinek tervrajzát; s a tanitó személyzetről való kimutatást az egyes alkalmazottak okmányaival.

Kereszturi iskolánkra vonatkozó felterjesztésünket a közoktatási kormány 8552—1888. szám alatt látta el. Péterfy Lajos afia tanárrá történt alkalmazását, valamint az ő és Barabás József afia képesitési okmányát tudomásul vette. Sándor János, László József Gombos Sámuel afiait, az 1883. évi XXX. törvényczikk 29. §. értelmében a tanári vizsga alól felmentetteknek elismerte, felhivta egyszersmind E. K. Tanácsunkat, hogy a jelzett hiányokat pótoljuk, s még egy tanárt alkalmazzunk, mert a harmadik megintést csak azért nem tette meg Miniszter Ő Nagyméltósága, mert ez évben egy tanárt alkalmaztunk.

Kolozsvári iskolánkra vonatkozó felterjesztésünket 19150—1888 szám alatt látván el közoktatási kormány helyiségünkben és szerelvényeinkben több hiányt jelzett. Kovács Antal, Pap Mózes, Benczédi Gergely, Nagy Lajos, Kovács János és Ulár Pál afiait a tanári vizspa letétele alól felmentetteknek elismerte: többi alkalmazott tanárainkat és tanitóinkat csak óvadéknak nyilvánitotta.

E. K. Tanácsunk 90. és 94—1888. t. ü. számu felirataiban kereszturi iskolánkat illetőleg jelzett hiányokra megtette felvilágositásait, másfelől intézkedett, hogy a pótolható reális hiányok pótoltassanak. Kolozsvári iskolánkat illetőleg felfejtettük, hogy mivel Miniszter Ő Nagyméltósága csak a felterjesztett tervekre alapitotta határozatát, a jelzett hiányok tényleg nem léteznek: különösen miután a tervbe felvett helyiségek mellé ez évben egy egész telket és azon levő emeletes épületet csatoltunk iskolánk helyiségein. Irt tanár afiainak ministeri leirat alapján a képesitési okmányt kiállitottuk.

Kereszturi Barabás Lajos, Kolozsvártt pedig Péterfi Dénes meg Mózes András pap afiait legfeljebb csak vallás-oktatóknak, de nem tanároknak méltóztatván elismerni miniszter Ő Nagyméltósága, mindkét felterjesztésünkben körülményesen felfejtettük azon egyházi törvényünket, mely szerint emlitett pap afiai egyszersmind tanároknak is meg vannak választva, s kértük Ő Nagyméltóságát, hogy nevezett afiait Kolozsvart meg Keresztúrt rendes tanárokul elismerni s rendes tanári számba bevenni méltóztassék. Ezen feliratainkra még nem érkezett válasz.

Tordai iskolánk ügye szerződés szerinti viszonyok között rendesen folyt, odavaló igazgató Pálfi Károly afia a tanév utolsó felében sulyos betegeskedése okán nem teljesithetvén tisztét; sőt később éppen ez okon hat hónapra kénytelenek levén szabadságolni, és az igazgatói teendők teljesitésétől felmenteni, az igazgatói teendők ideiglenes intézésével tanár Májai István afiát biztuk meg.

Kolozsvári iskolánkhoz a mult tanévben az érettségi vizsga megtartására Nagyságos Heinrich Gusztáv budapesti egyetemi tanár urat küldvén minister Ő Nagyméltósága birtosul; szakavatott és méltányos részvéte mellett az érettségi vizsga a szokott módon és eredménynyel járt le; a képesitési és bukási arányok az eddigiek voltak.

Népiskoláinkra vonatkozó jelentésünkből fájdalommal fog meggyőződni a mélt. E. Főtanács arról, hogy ez intézeteinkről örvendetest nem jelenthetünk, különösen a tanköteles gyermekek iskolába járását illetőleg a statisztikai számadatok tanusitása szerint az iskolába járók száma évről-évre apad, úgy, hogy mi, kik e tekintetben egykor elől állottunk, maholnap az országban levő minden vallásfelekezetek megé kerülünk.

A nyugdijintézetbe mult évi jelentésünk szerint feltüntetett tetemes hátrálékok behajtására a mélt. E. Főtanács által hozott azon határozatnak, hogy azok kényszer útján is felhajtassanak, még nem lett meg kellő eredménye; pár egyházköri közgyülés csak a legútóbbi időben intézkedett a kényszerbehajtás végrehajtása iránt. A főtanácsi intézkedésnek annyi eredményét tüntethetjük fel, hogy mig mult évi jelentésünk szerint az egyes ekklésiákon és belső embereinken levő hátralék tartozás a 2 ezer forintot meghaladta, addig az 1885. évi julius 1. napján az összes hátrálék 1673 forintot tett ki, melyből 342 frt késedelmi kamat.

Nyugdijra egy év alatt Árkosi Dénes meg Molnár Miklós afiai vétettek fel; özvegyek Gábor Mihályné, Deák Dénesné, Bakó Lajosné, Baló Lajosné és ennek 6 árvája.

Nyugdij intézetünk folyó pénzei takarékpénztárban kezeltetnek, hol kivételesen 5% kamatot hajtanak. Ez év folytában 20,000 frt 5%-os papirjáradékot vásároltunk ez alapnak, mely pénzmüvelet által az alap névleges összege jelentékenyen gyarapodott; oly kedvező árfolyammal vásároltatván ez értékpapir-összeg, hogy ha azt ma elárusitanók, a mai árfolyam szerint 1800 frt haszna volna rajta az intézetnek.

Pénzügyeinket illetőleg a tüzetesen tárgyalandókon kivül csak az a jelentésünk van, hogy a legutóbbi zsinati főtanácsnak az akkor Keresztúrt beállitott tanári állomás költségei fedezésére hozott intézkedését végrehajtottuk: megtaláltuk nemcsak keresztúri iskolánk egykori növendékeit, hanem vallásközönségünk egyes jobb módu tagjait, felhivásunkra eddigelé tőke 3100 frt 15 kr folyván be, fájdalommal constatálhatjuk, hogy egész vallásközönségünk e nevezetes ügye hiveink részéről nem részesült kellő pártolásban, s azon hitünkben és megyőződésünkben, hogy ezerenként megosztva a terhet, aránylag csekély áldozatunkkal e jelentékeny és fontos tanintézetünktől a fenyegető veszélyt elhárithatjuk, — csalódtunk.

Kovácsi Antal,
közigazg. jegyző.

ELINTÉZETT ÜGYEK.

1. Egyh. Főtanács jegyzőkönyvi köszönet mellett elfogadja az özv. Pap Sándorné Kovács Katalin 100 frtos alapitványát (l. Ker. Magv. 1887. 5. füz.) Kovács Dénes bágyoni birtokos 1000 frtos alapitványát (l. Ker. Magv. 1887. 6. füz.) és Csipkés Árpád ajándékát a tari papság és mesterség javára s utasitja az E. K. Tanácsot, hogy az alapitványok a kitüzött módon és czélra kezeltessenek.

2. A mezőberényi fiókegyház megalakultnak nyilvánittatott oly formán, hogy az a budapesti anyaegyházhoz tartozván, egyesittetik a holdmező-vásárhelyi fiókegyházzal és a papi teendőket a holdmező-vásárhelyi egyház papja teljesiti. A polgárdi fiókekklésia megalakulása véglegesen megállapittatott, s mint fiók-egyház a budapesti anya egyházhoz tartozik. A sepsi szentgyörgyi leányegyháznak az E. K. Tanács által megállapitott módozat szerint való szervezése véglegesen megállittatott és a kilyéni anyaegyházhoz csatoltatott.

3. Gyöngyösi István vargyasi papnak méltán megérdemlett tisztességes nyugalomba bocsátását az E. Főtanács helybenhagyólag tudomásul veszi s elismerését fejezi ki azon szép és hasznos szolgálatokért, melyeket nyugalomka lépett afia egy félszáz évet meghaladó idő alatt, mint Isten igéjének hirdetője a szószéken, mint hivatalnok a körben s mint iró a sajtó utján, unitárius vallásunk javára készségesen teljesitett. Molnár Miklós szent-beneki papot az E. Főtanács sajnos betegsége okán a maga méltánylásának kifejezése mellett saját kérelmére szintén tisztesség s nyugalomba bocsátja.

4. A br, Baldácsi-alaphoz vallásközönségünk meghatalmazottjaiul megválasztattak: Ferencz József püspök és ministeri tanácsos Hajós János afiai., póttagul ügyvéd és képviselő Gál Jenő afia.

5. Meghatároztatott hogy a néhai Sándor Jánosné, Cserényi Julia és leánya Berta által tett alapitvány kamataiból évenként 48 frt 16 kr adassék ki sárdi pap afiának, mint a ki a sárdi iskolát fentartja és a gyermekeket tanitja. — Véglegesen megállittatott a bágyoni ekklésia kepeváltsága, a pap részére 410, a mester részére 860 frtban.

6. Kolozsvári főtanodánknak adott 3800 frt államsegély miként való felhásználásáról intézkedés tétetett. Nevezetesen Kanyaró Ferencz és Boros Sándor okleveles tanárok ideiglenes minőségben alkalmaztattak 600 frt évi fizetéssel és Gál Kelemen tanárképezdei tanulónak 100 frt évi segély szavaztatott meg. Az egész összeg egy része felszerelésekre és fentartási költségekre fordittatik.

7. Elhatároztatott a Sala Gálfalvi telek bépitése, mely mintegy 30,000 frt tőkebefektetést vesz igénybe. A tervek megvizsgálására és véleményadásra bizottság küldetett ki.

8. A halotti torozások megszüntetésére határoztatott, hogy papjaink esperesi uton kerestessenek meg az iránt, hogy erkölcsi befolyásukkal hassanak e régi rosz szokás megszüntetésére.

9. Elnöki ajánlatra választatott 13 uj egyházi tanácsos.

10. A Dávid Ferencz alapitványi kamatainak (726 frt 93), az 1888. évi államsegélynek (4750 frt) a br. Baldácsi-alap jövedelmeinek (2500 frt) és E. M Közm. Egyl.-től kapott segélynek (1800 frt) miként való felhasználásáról intézkedés tétetett. Nevezetesen az Emke-től kapott segélyből a szindi és komjátszegi iskolák épitésére 600—600 frt, a sárdi iskola épitésére 500 frt adatott.

11. A központi pénztárnok ugyszintén a tordai és székely-keresztúri iskola pénztárnokainak számadásai megvizsgáltatván, helybenhagyattak s a feloldó levelek kiadása megrendeltetett. A jövő évi költségvetések szintén megállittattak. A nyugdij-alapok pénztárnoka 1887-i számadás terhe alól felmentetett.

11. Péterfi Lajos székely-kereszturi tanár jelen állásában végleg megerősittetett.

12. A többi tárgyak, különösen a törvényjavaslatok megállitására, mint a melyekben végleges határozatot nem lehetett hozni ez idő szerint, elhatároztatott, hogy rendkivüli Főtanács fog egybehivatni.

13. Elhatároztatott, hogy vallásközönségünk a Protestáns irodalmi társaságba, mint pártoló tag, 500 frttal belépik.

14. A székely-kereszturi 5-ik tanári állomás alapjára a begyült adakozások nem levén elégségesek, az Egyh Főtanács ujólag felhivni határozza az egyh. tanácsosokat és mindenrendü hiveket, hogy ez iskolát teljes erejükből pártolni sziveskedjenek.

G.

—

PÁLFI KÁROLY.

(1847—1888.)

Midőn majd az unitárius vallás történetében a mai nemzedék jeleseiről leszen szó, lehetetlen, hogy annak irója meg ne emlékezzék Pálfi Károlyról, vallásunknak és nevelés-oktatásügyünknek eme korán sirjába dölt lelkes bajnokáról. Ezelőtt másfél tiz évvel Torda-Aranyosmegye tanügye hazánkban a többi megyékkel szemben az utolsó helyet foglalta el. Hogy e viszony, e sötét kép ma meg van változva, abban nagy érdeme van az egész vármegye intelligentiájának, egész Aranyosszék székelységének általános részvéte között ezelőtt pár hóval sirjába kisért Pálfi Károlynak, ki Tordán mint unitárius középtanodai és állami polgári iskolai igazgató, mint a torda-aranyosmegyei tanitótestület elnöke s e mellett mint az egyház és társadalom szakavatott munkása szerzett magának el nem muló érdemeket.

Pálfi Károly született 1847. jul. 14-én Torda-Aranyosmegyének Várfalva községében Pálfi István és Fülöp Anna unitárius székely szülőktől. Szülői nagy figyelemmel voltak az éles eszü gyermek nevelésére, kiket ő is határtalanul szeretett.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezve a tordai algymnasiumba hozták, hol kiváló jelét adta a költészet iránti hajlamának és arra való tehetségének. 1865-ben a kolozsvári unitárius főtanoda kitünő növendéke lett. Rendes tanulmányai mellett tevékeny munkásságot fejtett ki az ifjusági önképző- és olvasó-egyletekben, hol előbb mint jeles tollu jegyző tünt ki, később mint szerkesztő és elnök vitte az őt méltán megillető vezérszerepet. Magvas felolvasásai mellett, mint szónok gyakorolt gyujtó hatást az ifjuságra. Az ifjusági lapokban megjelent költeményeit, különösen sikerült parodiáit többnyire „Turul“ álnév alatt adta közre.

Az ifjuság által 1871-ken kiadott „Remény“ czimü emlékkönyvben több sikerült költeménye és hangulatteljes népdala olvasható. Ezek közül kimagaslik a „Márczius 15.“ czimü

A gymnasiumi tanfolyamot végezve, papnövendék lett.

Az 1870-ki főtanácsi gyülés már mint II-od évet végzett theologust a székely-kereszturi gymnasium segédtanárává választotta, hol a tudós és nagyhirü igazgatótanár Marosi Gergelynek társaságában habár csak egy évet töltött mégis nagy hatással volt rá e szellemdús férfival való gyakori érintkezése.

1871 őszén külföldi tanulmányútra küldötte Egyházi Főtanácsunk. Egy félévet Münchenben, egy félévet Heidelbergben töltött növény- és ásványtani ismeretei szélesbitése végett. Azok, kik kitünő irodalmi készűltségét és költői tehetségét ismerték, szintugy sajnálták, hogy elhagyta azt a tért, hol neki méltán jósolhattak szép jövőt.

Tehetségei azonban e téren is csakhamar szép készültséghez juttaták. Külföldi utjából hazatérve, 1872-ben a tordai unitárius algymnasium igazgatótanára lett. Váradi Károlynak, a jeles tanférfiunak lépvén nyomdokába, teljes erővel igyekezett az üresen hagyott tért neves elődéhez méltólag tölteni be. Be is töltötte! Mint elődе, ő is sokban javitotta az iskola állapotát. A magán tanitási intézményt helyesebb alapra fektette, megkezdette a nagy munka előkészitését, hogy a gymnasium teljesen felépüljön. S e gymnasium kiépitése első sorban valóban az ő érdeme. Ő nyerte meg az eszmének a várost és megyét felekezeti különbség nélkül s alig pár év alatt a dolgot nem remélt sikerre vezette. Az udvart a legnagyobb szorgalommal befásitá. A közegészségügyre, tisztaságra a legnagyobb gondot forditotta, a szegény tanulókról szeretettel gondoskodott, az erkölcsileg romlottakat, ha az atyai intés nem használt, az iskolából szép szerivel mindjárt eltávolitá. Az iskolai rendre és fegyelemre mindig kiváló gondot forditott. Valódi igazgató volt. Mint tanár és paedagogus is egyike volt a legjelesebbeknek. Szakmájában folyton tökéletesitette magát.

A kirándulásokat, melyeket az iskola növény- és ásványtani gyüjteményeinek szaporitása végett oly gyakran tett, végtelenül szerette. Beteges testalkatával sokszor egész nap barangolta a hegyeket, mászta a Torda hasadékát. Mindenben heves és szenvedélyes levén, legkivált az volt a tanulásban és buvárkodásban. A budapesti és kolozsvári egyetem tanárai, ha ily ügyben Tordán jártak, mindig megkeresték s szakképzettsége előtt meghajoltak. Jeles tulajdonai, szeretetreméltó egyénisége, szellemes ötletei mindjárt tanári működése elsőéveiben a legnépszerübb egyéniséggé tették őt nem csak az iskola és tanár-társai előtt, hanem a társadalomban is. Három,

négy év mulva már a város és megye vezéregyéniségei között találjuk. A közdolgok a vármegyében lelkesebb harczost nála már ez időben nem ismernek. Később, ha testileg el is gyengült, megmaradt mindvégig lelkének ereje, szellemének rugékonysága s kedélyének mélysége és melege. Lángbuzgalommal dolgozott mindenütt és mindenben, mire nem szereplési viszketeg, nem önző hiuság, hanem ügyszeretete és buzgósága ösztönözték. A nyegleségnek, felületességnek ellensége és erős ostorozója volt.

A megye főispánja, alispánja, a város polgármestere és a közélet minden elsőrendü férfiával a megyében ismeretségben és összeköttetésben állván, azok csakhamar kiismerték jeles tehetségeit. Igy hát akarva, nem akarva, ama fontos szerep, mely a közélet terén neki jutott, belevitte őt a politikai szereplésekbe is. Szivesen vállalkozott a legkényesebb politikai ügyek elintézésére; bármit biztak rá, benne nem csalódtak. Rendkivüli rábeszélő tehetséggel s erős logikával birt.

A megye kir. tanfelügyelője, mint a kormány képviselője 1878-ban megnyerte őt amaz eszmének, hogy tordai algymnásiumunk alakittassék át állami polgáriskolává. — Ez eszme keresztülvitelét az Egyházi Főtanácson folyton szorgalmazta, mig végre hosszas küzdelem után a gymnasium polgári iskolává alakult, melynek 10 évig volt igazgatója. Megelőzőleg a gymnásiumnál 6 évet töltött. Tehát összesen 16 évre terjed az a szolgálat, melyet Tordán a tanügy, a társadalom, szent vallásunk és a közdolgok szolgálatában a legszebb eredménynyel általános megelégedésre eltöltött.

Tanügyi munkásságáról és szakavatottságáról sok szépet beszélnek a torda-aranyosmegyei tanitótestület jegyzőkönyvei és évi jelentései. Ő volt ez egyesületnek is kezdetben szervező elnöke, azután is fentartó lelke és szemefénye mindvégig. Midőn ezelőtt egy évvel sikerült az egyesületnek ujolag őt nyerni meg az elnöki székre: remek stylben, gyujtó hatással mondott szónoklatával felidézte ama tapsot és lelkesedést, melyet keltettek régebbi elnöki megnyitó beszédei. Időközben az elnökségtől azért vált meg, hogy mint tag, az egyletben szabadabban vitatkozzék, leplezetlenebbül birálhasson. Tette is ezeket a legnagyobb készséggel, az ügyekhez hozzászólott, a dolgokat pár ügyes megjegyzéssel mindjárt kerékvágásba terelte, az avatatlan beszélőket elhallgatásra birta. Tapintatának haszna igen nagy volt!

Az a nagylelki erő, melyet sokoldalu munkásságában egész életén keresztül tanusitott, az utóbbi időkben sem hagyta el, midőn

már testületileg meg volt törve. Életunalom nem vett rajta erőt, a komoly munkát a tavasztól fogva nem birta már, de azért nem feküdt le, inkább eljárt a társaságba. Barátai között igen jól érezte magát, kiket sikerült élczeivel gyakran felvillanyozott. Családja csaknem bálványozta, viszonzásul ama hűségnek, melylyel irántuk élete minden perczében viseltetett. Áldott lelkü felesége Szentpéteri Nemes Vilma, kivel 1876-ban lépett házasságra, örökösen féltette gyenge testalkatát. Szive és lelke melegével s a legkörültekintőbb gondossággal igyekezett egészségét megóvni, de nem segithetett! — Rohamosan jött tüdővész oltá ki belőle hirtelen az életet és igy kettévé szakadt az a szent kötelék, mely férjet, nőt s gyermekeket a legpéldásabb szeretetben egyesitett. Bús özvegye, két kedves gyermeke: Anna és Ferencz, továbbá még életben levő édes atyja egész életükön keresztül fogják őt siratni.

Mi is, kik az ő munkás életének tanui valánk, szintén kegyelettel fogjuk emlékét megőrizni. Ezt ő megérdemli, ki az embernevelés magasztos ideáljáért, egyházunk jövőjéért nemcsak lelkesedett, de azoknak érdekében hathatós buzgalommal sokat is fáradott.

ISZLAI MÁRTON.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1888. sept.

(Franczia nagy irók: George Sand. Caro-tól 1. köt. in 12. Paris, Hachette.)

Szerkesztő ur!

A franczia nagy irók czimü vállalatnak legutóbbi kötete némileg egy posthumus munka, mely a nem régen elhalt és annyira fájlalt Caro tollából származott. Kéziratát még ő adta át Hachette könyvkiadónak, de a mű csakis halála után jelent meg, mely oly korán és oly váratlanul következett be. Sajnálni lehet, hogy a jeles bölcselő művét be sem végezhette, melyben az egyik legkiválóbb franczia irót ismerteti, ki a közönségre hosszú időn keresztül nagy befolyást gyakorolt. S még inkább lehet sajnálni, hogy hirtelen halála megakadályozta abban is, hogy közre adja bölcselmi nagy művét, melyet a gondolkozó világ bizonyára örömmel üdvözölt volna. Eddig megjelent tanulmányai azt mutatják, hogy ő mind jeles kritikus, mind mélyelmű bölcselő, erős gondolkozó volt. S a mi nagyon sajátságos e tekintetben, az az, hogy kritikai tulajdonai sokáig mintegy elnyomni látszottak valódi spiritualis bölcselmi hajlamait. Kétségtelenül, ha a halál nem lepi meg oly korán, s bevégezheti metaphysikai fő munkáját, elvitathatatlanul kitünt volna az ő bölcselmi értéke. De örvendhetünk, hogy legalább megirta tanulmányát Sand Györgyről. Hogy valaki Sand Györgyről megfelelő itéletet hozhasson, arra nézve e művet nem nélkülözheti. Megfelelő itéletet mondom, mert Sand Györgyöt birálói némely tekintetben igen felmagasztalták, más tekintetben meg lealázták.

Caro ugy látszik helyesen fogja fel őt és jól itéli meg „e szegény nagy lelket". Részvéttel, rokonszenvvel viseltetik emez oly kedves természet iránt, melynek szenvednie kellett részben saját hibája, részben pedig élete körülményei miatt. De a midőn rokonszenvet tanusit a személy iránt, másfelől komolyan itéli meg nézeteit, téves eszméit és érzelmi aberatioit.

Ugy hiszem, nem szükség Sand Györgyről hosszas, részletes életrajzot adnom. Az ő élete eléggé ismeretes. Csupán azt kell meg-

jegyeznem, hogy az ő ereiben királyi vér folyt. Tényleg II. Ágoston lengyel királytól származott le a szász marshal (Móricz) utján, kinek a nagyanyja II. Ágoston leánya volt. Sand Györgynek igazi neve Dupin Aurora volt s született 1804-ben s férjhez ment 1822-ben Dudevant báróhoz. Atyja Dupin Móricz, ki kitünő tiszt volt, egy szellemes párizsi divatárus nőt vett feleségül. „Mint anya által a nép gyermekének, s atyja által az aristocratiáénak, hajlamait, mondotta, az ő állása különösségéhez kellett alkalmazni; számitásba kellett vennie, hogy két osztályból született.“ Gyermek korában sokat kellett szenvednie ama véleménykülönbségek miatt, melyek anyja és nagyanyja között fennállottak, mely utóbbi nagyon aristokratikus volt és a népet lenézte. Innen ama keserüség, mely belőle mindig előtört, mikor azokról a különbségekről beszélt, melyek a különböző társadalmi osztályok közt léteznek, ama különbségekről, melyek neki már családja körében oly sok szenvedést okoztak. Ő, mint élettörténelmében maga irja, ábrándosnak született: s ez meg is létszik egész hosszu életén keresztül. Tizenhatodik éve körül a vallásos álmadozás ragadta meg. Annyira átengedte magát az ájtatoskodásnak, hogy exaltatióba esett. „A mysticismus láza vett erőt rajta, — mondja Caro — ugy, hogy a kolostor falai közé tévedt (akkor kolostorban volt). Gyakran térdelt s sokszor meg elterült a kápolna kövezetén.“ Életének e korszakát ő maga is leirja „Spiridon“ czimü regényében. Végre a vallásos láz lecsendesül, s ekkor a kolostort elhagyva ismét az életbe lépik, hol nagyanyja mellett él. Ekkor tanulmányoknak adja magát, érezve a tanultság hiányait. Egymásra nyeli az irókat, költőket, bölcselőket. Mindenekfelett Leibnitzot becsüli, kihez szüntelen visszatér minden más bölcselő fölé helyezve. Ez kevéssel azután volt, hogy Dudevant báróhoz férjhez ment, egy nagyon középszerü emberhez, ki életét csupán vadászattal töltötte. Két ilyen különböző természet szövetsége semmiesetre sem igérhetett hosszas egyességet. Lassankint mind nagyobb lett köztük a távolság, az érzelem és véleménykülönbség, s 1831-ben megkülönöztek egymástól. Ekkor Párisba jött lakni, magával hozván két gyermekét is: leányát, ki az első szülött volt és fiát, ki mint festő és iró Sand Móricz név alatt lett ismeretes. Néhány évvel későbben férjétől törvényesen elválasztatván, visszanyerte függetlenségét. Ekkor vegyült aztán be a száz esztendő irodalmi küzdelmeibe, hogy azokban más kitünő irókkal magas és jogosult helyet foglaljon el.

E nehány vonás az ő gyermekkoráról és ifjuságáról némi fogalmat adhat arra nézve, hogy miképpen nevelődött. Minthogy négy

éves se volt, mikor atyját elvesztette, mondhatni, ő teljesen nélkülözte az utmutatót. Játéklabda volt anyja és nagyanyja közt, kik egymást gyülölték. Igy már fiatal korában szerencsétlennek érezte magát s mindig meg is maradt ez a keserüség, az első évek ez utóize. Caro igen helyesen emeli ki azok befolyását Sand György eszméire. S ebből lehet megmagyarázni, hogy ő később oly nagy figyelmet, gyöngédséget tanusitott a gyermekek iránt, hogy ő azokat imádásig szerette. De lássuk az irót és gondolkozót.

Hogy röviden tiszta fogalmat adjak irodalmi működéséről, erre nézve alig tehetnék jobbat, mintha idézek Caro művéből, hol négy korszakra van osztva az ő élete: „Az első (1831—1840) a személyes lyra korszaka, melyben az ifju magányzó és ábrándozó fényes és szenvedélyes költészetben nyilvánul; a második korszak (1840—1848), melyben inspiratiója kevésbbé személyes s a szerző magát idegen tanok befolyásának engedi át, ez az a korszak, a mikor rendszer szerinti regényeket ir; a harmadik (1848—1860) korszak, melyet az elméletek alábbhagyása, s az egyszerübb, őszinte és igaz irányhoz való visszatérés és egy uj téren, a szinműirodalomban való siker jellemeznek; az utolsó korszak (1860—1876), mely termékeny életének hátralevő részét öleli át, melyben ismét visszatérni látszik a regényirásban ahoz a modorhoz, melyben első regényeit irta; csakhogy itt a tüzet a tapasztalat mérsékli s hajlott kora néha egészen megsemmisiti; főbb művei azonban akkor is erőteljesek, ifju tűz és tiszta inspiratio lengi át azokat.“

Vessünk egy rövid tekintetet e korszakokra és lássuk Sand György tehetséget, a mint azok feltüntetik. Az első korszak regényei mind ugyanazon forrásból látszanak származni: a személyes emotiokból és fájdalmakból; igy pl. „Indiana“, „Valentine“, melyekben a legkitünőbb költészettel rajzolja a szerencsétlen házasságokat, melyekbe az embereket világi előitéletes szokások viszik belé s melyeket mindig fájdalom követ. De főleg mégis „Spiridon“ czimü műve az, miben az élő Sand Györgyöt személyesitve találjuk. Az ifju Elek barát a vallásos igazság keresetében nem mást személyesit, mint őt magát; megérintve az isteni eszménytől, azt keresi minden jelvényeken és könyveken keresztül. Ezalatt a kilencz év alatt még irt nehány nagy regényt, milyenek: „André“, „Lélia“, stb. s azonkivül kisebb beszélyeket gyönyörü stylben és „Egy utazó levelei“t, mely oly érdekes és oly vonzó mű. Mindezeknek a különböző munkáknak, mondja Caro, bármi legyen a keretük, tárgyuk egy: „A nemes szeretet festése, a mint az élet kisértéseiben és ne-

héz helyzeteiben mutatja meg magát; természetének fellázadása a társadalom végzetes tévedései ellen; s végül a vallásos eszménynek nyugtalan és szenvedélyes keresése, mely eszmény gyakran ábrándszerü és zavart, de melynek elérését hőn reméli.“ Ilyen az első korszakbeli műveinek inspiratiója. Ekkor még nem jelenik meg egész tisztán rendszere, melylyel a társadalmat reformálni akarja.

Ellenben a második korszakban e rendszer gyakran észlelhető és az iró legszebb sorainak hátrányára. Minden során lehet érezni a korszak socialis eszméi s különösen a Pièrre Leroux vallásos bölcselmi álmadozásai befolyását. E korszakbeli regényeiben stylje, mely rendesen kifogástalan, declamatioba esik. Socialis és humanitarius eszméiről nem szólok, mert az nagyon messzire vinne, s különben is már rég feledésbe mentek. Ebből a korszakból való „le Compagnon du tour de France“ és la „Comtesse de Rudolstadt“ stb. Caro azokat röviden nagyon találóan jellemzi, azt mondván, hogy azok „nagy socialista gépek.“ Megvallom, hogy olvasásuk nem mindig mulattató. De az iró néha nagyon fáradtnak látszik a rendszerek miatt, a melyeket követ és ugy látszik, hogy azokkal szakitni akar. Tényleg, ebben az időben adta közre amaz elragadó idyllt, melyet mindig szivesen olvas az ember. „La mare au diable.“ E kicsiny kötet kedves és friss költészetében szüzies érzelem és kellem van. E regénye a harmadik korszakba vezet, melyet eme kellemes beszélye nyit meg „François le Champi“, melyben az iró az ő szép styljét ugy tudta hajlitani, hogy bámulatosságig utánozza a vidéki nyelv szolásformáit. Éppen mikor e könyv megjelent, tört ki az 1848-iki forradalom. Félni lehetett, hogy Sand Györgyöt a politika ismét letériti az utról s humanitarius utópiáihoz tér vissza. Szerencsére ez nem ugy történt. Ellenkezőleg uj zálogát adta irodalmi genie-jével való kibékülésének egy más kicsiny szép regényben: „La petite Fadette.“ E könyv ujjá születését mutatta, tehetsége legszebb napjait idézte vissza. Ez időben ragadta meg a szinmű irás vágya is oly erővel, hogy ellenállni nem tudott, és a François le Champi-t szinre alkalmazta. Az elért siker azonban nem felelt meg várakozásának. Sand György tehetsége nem oly nemü volt, hogy szini alkotásokban nagyobb sikert érjen el. Darabjaiból átalán hiányzott a drámai erő és cselekvény. Három utóbb emlitett regénye után átdolgozta a szinpad számára egy pár történelmi regényét is, s azok közt: „Beaux Messieurs de Bois-Doré“-t. De ezek még annyira sem sikerültek, mint az előbbiek.

Végre visszatért a regény irásban első felfogásához, és ezzel e

termékeny lángész negyedik korszakába értünk. Számos művei közt, melyet élete utóbbi tizenöt éve alatt irt, a legnevezetesebbek: „Jean de la Roche“ és „Le marquis de Villemer.“ E két regényében nagyon finom és mélyre ható elemzését találjuk a különböző jellemeknek, melyek azokban szerepelnek és a legbájolóbb részleteket személyei érzelem világáról. Sand Györgynek meg volt a tehetsége arra, hogy magát ismét felujitsa, a nélkül, hogy ismételje. Ez a nagy szellemek tulajdona. „Bámulatos termékenység, melyet Sand György irodalmi élete felmutat — mond a Caro — négy vagy öt nemzedéket ragadva el költészetével, vagy zavarva álmodozásaival, a köz- és magán élet minden válságain keresztül magához mindig hasonlónak maradva, de sohasem mondva művészete utolsó szavát.“ Ez utolsó korszakban irodalmi munkássága talán legnagyobb. Regényeken kivül sok apró beszélyt irt gyermekek számára: „Le Château de Pitordu“, „Le chêne parlant“ stb. „Les Contes d'une Grand mère“ s 1870-ben „Journal d'un voyageur pendant la guerre“ jelent meg tőle, melyet a hazafiuság szelleme leng át. S mindezek mellett állandó levelezést folytatott több ismert iróval, mint Dumas-val, Flaubert-el, Viardot-val stb.

S miután Caro igy Sand György irodalom-történelmét és művei időrendjét megalkotja, azoknak a forrásoknak tanulmányozására tér át, melyekből Sand eszméi és érzelmei inspiratióját meritette. Könyvében talán ez a fejezet a legértékesebb, s bizonyára a legérdekesebb. Az inspirationak három forrása van Sand Györgynél, a melyekre minden visszavezethető: a szeretet, a humanitás szenvedélye és természetes érzés. Ugy látszik, hogy Sand Györgynél arra nézve, hogy az ember éljen egyedüli ok a szeretet és hogy az élethez való jog megszünik, mihelyt az ember nem szeret. S hogyha az valakit csodálatba ejt, hogy a szeretet lenne az egyedüli kötelesség az életben, Sand Gy. erre azt a magyarázatot adja, hogy az Istentől jön. Annyira hogy mi egyszerüen a predestinato, a fatalitas egy alakjához érkezünk. Ez annyi, mint a gondviselést tenni felelőssé az emberi sziv legvétkesebb érzelmeiért is és minden erkölcsi hibáért. Annyi mint a lelkiismerettől elvonni az erkölcsi felelősséget. Az érzéki idealismus, ime ez az elrejtett vétke első regényei csaknem mindenik hősenek. Ez az, mi zavarja legnemesebb aspiratioikat. Ez, mi által e regényei káros befolyást gyakoroltak, az olvasók szellemét, szivét félrevezetve, megtévesztve. Ez az, a miért ma azokat kevésbé kedvelik.

Az emberiség szeretetét Sand Györgynél sajátságosan befolyásolta a szeretet gondviselésszerü eredetéről való fogalma. Ebből azt az elvet állitotta fel, hogy a szeretet mindeneket egyenlővé tesz, a miből természetesen az következik, hogy a társadalom az, mi minden roszat teszen. Innen némely hőseinek szónoklatai az emberi lény jogairól, hogy a társadalmi törvények igáját lerázzák, mely törvényeket szivteleneknek és érd m nélkül valóknak mondanak, melyek a szivet elölik és a szabadságot sértik. A társadalmat uj alapokra kell fektetni és egészen ujra alakitni. De, minő alapokra? Ez az, a mit iró nem mond meg, mert bajos e tekintetben valami világosat felfedezni Sand György társadalmi utópiaiban. Műveinek ez oldala az, mire nézve a legnagyobb véleménykülönbség fejlődött ki. A mire nézve átalában megegyeznek, azaz hogy társadalmi elméleteit az érzelem exaltatioja és a fogalom gyengesége és összefüggéstelen volta jellemzi. A mi azonban abban keresendő, hogy e fogalmak nem az övéi voltak, hanem környezetétől főleg Leroux Péter befolyása utján nyerte. A mit semmi sem bizonyit inkább, mint az a tény, hogy később azoktól megszabadult, midőn socialista barátai eszméivel szakitott. Későbbi regényeiben az emberiségszeretet nála egészen más jellegü és neki egészséges, nagy és szép eszméket inspirál. Ő végre felfogta a fájdalmas tapasztalatok ellenére is, hogy a szenvedély egoismussa kibékithetetlen.

De a mi tartós jellegü, mi őt egész életén át vigasztalta, mi mi legjobb inspiratioinak forrása volt és elévülni nem fog, az a természet szeretete. „Senki se rajzolta — mondja Caro — sikerültebben a természet élő valóságát, eme fényeket és árnyéklatokat, emez összhangokat és ellentéteket, a szinek eme symphoniáját az erdők mélységeit és távolságait, a tenger végtelen mozgását, az ég végtelen csillagait, mint ő. És senki sem tudta főleg annyira felfogni és kifejezni a bensőt, a dolgok elrejtett valóját, mely a természet mysteriosus ábrázatán az élet varázsát önti el.“ Ez igaz és azt mutatja, hogy Sand olyannak tudta látni a természetet, mint a milyen és az ő képzelete nem rontott a valóságon, mint az némely irókkal gyakran történik, a kik inkább költik a természetet, mint látják. És aztán mily felségesen tudta az emberi lelket, a gondolatot, az érzelmet kapcsolatba hozni a természetről való leirásaival! S kell-e mondanom, hogy a mily élénkek eme leirásai, éppen annyira szereti az ember azokat. Azt mondják, hogy a természet eme szeretetét a Rousseau iskolájától tanulta.

Én azt hiszem, inkább maga magától. Gyermekkora nagy ré-

szét a mezőkkel való jó ismeretségben töltötte; folytonos érintkezés ben volt a földmives gyermekekkel, a kiket szeretett s a kikkel együtt koborolt a mezőkön. Csakhogy ő többet tudott megfigyelni, mint azok és inkább fel tudta fogni a környezetet, a melyben élt. B rmiként legyen, regényeiben megragadó leirások vannak a természetről, melyeket lehetetlen elfeledni, ha az ember egyszer olvasta.

Szemére vetik, hogy paraszt alakjai nagyon finomitva vannak, eszményitve. S ez bizonyos pontig igaz is, tekintve főleg szinmüveit. De ez a tulozás, avagy nem jobb e annnál, mit más irányban Zola követ el a paraszt nép festésében? Nem jobb-e a népet emelni, mint lealázni? És aztán nem találunk-e különben is a népnél is jó érzelmeket s néha nemes és szép gondolatokat? Sand emez alkotásai tehát mégsem hamisak, mert ő nem állitja, hogy a nép mind olyan, hanem csak néha és némelyik közüle.

Caro különösen magasztalja Sand stylussát. Ő nagy iró volt, egészen természetesen és erőltetés nélkül a kiindulástól végig. Első irataira joggal jegyzik meg, tulságosan törekedett a magasztos hangra. De későbbi müveiben ezt nem észlelh-tni. S a mi nagyon sajátságos, hogy szelleme soha se tünt ki ugy a társalgásban, mint az irásban. De a mihelyt a tollat kezébe fogta, mindez egyszerre, mintegy varázsütésre, megváltozott. A mit irt, ha rögtönö ve is, mindaz tele van termész tességgel, kellemmel, az lendületes és müvészi. Stylje csodálatosan átlátszó, gondolatai tiszták. Mire nézve idéznem kell Carot, hol ő maga is tündököl styljével: „A Jura hegyek elrejtett mélységeiben láttam egy forrást, a melyet szinétől kék forrásnak hivnak, mely a környező vidéken mint ezüst csillámlik, fe lette az azurkék eget s talán azt a követ is, melytől kék szinét nyeri Csendes és me y s magához varázserővel vonzó. Az ember nem szemlélheti e forrást a nélkül, hogy magát elragadtatva ne érezze és ne im dja a Najadot, ki azt megszenteli; gyönyörrel nézi tovább, a mint a szomszéd réteken átfoly: a kis patak lármásan fut tova a csillogó kavicsokon keresztül; ha kemény sziklához ér, reszket és tombol, hogy utját elállja, aztán felduzzadt hullámai megkerülik az akadályt s lépésről-lépésre mind nagyobb lesz a mellékfolyók által, melyeket magába fogad és elnyel. S az idegen vizektől tuláradva, egyszerre kicsap a partokon, hogy habjai haszontalan részét a fövényszigeteken hagyja, aztán egy utolsó kicsapással kiengesztelődve, m gába tér vissza, lecsendesül, hogy ismét szemlélhessék az emberek, a mint hullámain fákat ringat, s szinén városok és mezők különféleségei tükröződnek. Ez Sand

György styljének képe, mely hiven adja vissza gondolkozása benső mozgalmait, hiven jellemzi őt fellendüléseiben, hevületeiben, valamint hirteleni lecsendesülésében."

Sand asszony életének utolsó harmincz évét Nohant-i csendes magányában, Indremegyében Berryben töltötte. Itt egészen családi életet rendezett be magának, a miről mindig álmodott és a melyett annyira szeretett. Gyermekeit tulságosan szerette s főleg később a kisebbeket. Nekik valóságos rabszolgája volt. Itt csinálta ama gyermek szinházat, melynek számára nehány oly darabot irt, mint: „Plutus", „Le Pavé", „La nuit de Noêl" stb., melyek egy külön kötetben jelentek meg e czim alatt: „Theathre de Nohant." Sokat foglalkozott természetrajzzal is s főleg növénytannal. Sokszor fogadta barátai közül azokat, a kikkel, mint fennebb is mondottam, levelezésben állott. Igy Caro is volt nála látogatni 1861-ben, mely látogatás a legjobb benyomást hagyta nála hátra; s ezért, hogy ő hosszas társalgásuk emlékeit felidézi, melyet az irodalomról és müvészetről folytattak." Sok dolog választott el minket egymástól; de hires irók közt, sőt nem hiresek közt is, nem ismertem egyet se, ki inkább tiszteletben tartotta volna mások véleményét, és a ki oly kevéssé erőszakolta volna a magáéit." Már ez időben nagyon lecsendesedettnek látszott. Megtartotta spiritualista eszméit, meggyőződéseit, de már nem hadakozik a katholicismus ellen. Bölcseleti hiteszméit szivósan védi, főleg a materialismus ellenében, de nyugodt magatartással; s nyugodtsága abban a mértékben növekszik, a mint az években mindinkább előhaladt, mit lehet látni levelezéséből, melyek a tapasztalat és ész kincseinek gyarapodását mutatják. Végső elemzésben azt a benyomást hagyja hátra: hogy ő a bámulatos eszmetermékenységgel magas művészetet egyesitett.

Mielőtt az iróról és műveiről tett észrevételeimet bezárnám, Caroval azt a kérdést tehetjük fel, mi marad meg Sand munkáiból? Ő körülbelől 150 kötetet irt. Világos, hogy ez a rengeteg irodalmi termelés nem mind egyenlő értékü? Én ugy hiszem, hogy első műveinek nagy része, ha nem mind, és a második korszakbeliek közül is nagyon sok feledésbe megy.

De nem mennek feledésbe az azutáni alkotásai. Ezek közül bizonyára sok fenmarad. Mindenek előtt a népéletből vett három regénye, melyek valódi gyöngyök: „Francois le Champi", „la Petite Fadette" és „la Mare au Diable." De „Jean de la Roche", „l'homme de neige" és „le Marquis de Villemer" is például oly művek, melyeket ismét és ismét ujra fognak nyomni és

még hosszasan olvasni, s a többi műveit is a szükséges kihagyásokkal. Válogatott művei vonzani fogják az uj nemzedékeket, fénylő költészetük, kellemességük, megragadó ábrándjaik, csodás képzelet-erejük és az irály varázsa által. Egy ily koszoru válogatott műveiből talán kevésnek tetszhetik müvei nagy számához mérve. De én ellenkezőleg ugy tartom, hogy egy iróra nézve sok, ha értékes műveiből ennyi forgalomban marad a kortársak közt, kik oly sokat irtak és irnak ezután is, miből valószinüleg semmi sem marad meg.

CHARRUAUD.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Kolozsvár története irta Jakab Elek, magyar tud. akad. levelező tag. (Ára 15 frt.) Kapható szerzőnél Budapesten, Tabán, Döbrentei u. 6. sz.) Azt hiszszük, olvasóink jó neven veszik, ha kitünő munkatársunknak e nagybecsü müvéről terjedelmes ismertetést adunk. Ezt megérdemli maga a mű és tudós irója.

E monographia megirására 1863. october 30-án tüzte ki a Tanács a pályakérdést, ugy, hogy az a legrégibb időtől 1848. márt. 15-ig irassék meg, pragmatikai hitelességgel, eredeti forrásokból, 1000 frt pályadijt ajánlván fel rá Simon Elek akkori polgármester, a mit nemsokára 300 frttal pótolt, mikor a munka félig elkészült, az iró betegeskedése tekintetéből, az addig 1555 frtra növekedett dijt az 1869. jul. 10-én tartott képviselőtestületi gyülés a birálók: Szabó Károly, Torma Károly és Sámi László egyhangu dicsérete következtében az irónak kiadta, később kinyomatta: 1871-ben jelent meg az I. szövegkötet a legrégibb időtől 1540-ig, a budapesti egyetemi nyomdában, 1—640. nagy 8-adrét lapon, az I. oklevél kötet ugyanazon időkörből 1—420. lapon igen díszes kiállitással, tartalma I—CCLIX. többnyire eredeti oklevél volt; és az I. Rajzfüzet I—XXXV. táblára oszlott 134 kisebb-nagyobb eredeti rajzzal, a m. kir. államnyomdában szintén hasonló diszszel kiállitva.

A sajtó elismeréssel fogadta az egészen új rendszerü és az iró tervezése szerint készült jeles monographiáját. S most, midőn az egész mű bevégezve, rendszere teljes mivoltában domborodik ki.

A mű II-ik szövegkötete magában foglalja Kolozsvár magyar nemzeti fejedelmek alatti történelmét, 1540-től 1690-ig, 1—832. lapon; a III-ik szövegkötet a habsburg-lotharingiai korszakot 1—1022 lapon, a II-ik oklevélkötet tartalma a két időkorból I—CCCLIV. oklevél és 1—752 lapra terjed; a II-ik Rajzfüzet I—XII. táblára oszlott s 70-t meghaladó kisebb-nagyobb rajzot és az összes egyházak harang-emlék, szobor- és közintézetei feliratait foglalja magában.

Az elsők most is a mondott egyetemi nyomdában az 1871. évihez hasonló szép papiroson nagy gonddal készültek, az utolsó Kellner és M. nyomdaintézetében a könyvhez és a kiadó városhoz méltó diszszel.

A teljes mű tehát öt kötetre s két füzetre terjed. Hatszáz példányban nyomatták s a város fedezte a 13,823 frtnyi költséget; de ötszáz példányt a szerző rendelkezésére bocsátott. A Simon Elek által tett pályadijhoz Sigmond Dezső országos képviselő 500 frttal járult, a város pedig 2500 frtot szavazott meg. A pályanyertes szerző 7055 frt tisztelet-dijat kapott nagy munkájáért.

A huszonnyolcz évi komoly és lelkiismeretes munkásság gyümölcse, mely

a magyar monographia irodalomban máig első helyen áll, a történetkedvelő közönség különös figyelmét érdemli meg.

A történetirás anyaga közfelfogás szerint régi kronikák, különböző iratok és okleveli emlékek. E monographia irója új utra tért s új rendszert kezdett egyfelől a történethez oklevéltár csatolása által, másfelől az által, hogy a midőn az eddigi történeti anyagot nem mellőzi: nagy sulyt fektet a föld mélyében rejlő leletekre, a történeti képekre s rajzban és metszésben örökitett tényekre, mint a nemzeti élet és szellem felsőbb munkásságának nyomaira. Ezekre a magyar történetirás eddig nem volt elég tekintettel.

Uj uton jár e monographia irója abban is, hogy az illető város levéltárát minden ágában s egész terjedelmében felkutatta, tehát összes oklevél gyüjteményét, közigazgatási leveleit, a jegyzőkönyveket, valamennyi czéh leveles ládáját, összes egyházak és tanodák, felsőbb és legfelsőbb hatóságok levéltárát stb. E műből meglátszik, hogy irója előtt a monographia eszménye lebegett s lelkében élt a haza köztörténelme egykori alapos megirhatásának tudása és vágya. Csak ily okokból származhatik az uj adatok s régi oklevelek felkeresésében tanusitott lankadatlan kitartás, miről az iró nagy és szép műve bizonyságot tesz: három-négy száz oly becses oklevél tárul fel abban a tudomány barátai előtt a politika, jog, egyház, oktatás, mezőgazdaság, kézipar és kereskedelem — szóval — a polgári élet majdnem minden körében és munkaterén, a mikről eddig alig volt tudomásunk, a mit gyönyörrel s ismereteiben öregbedve olvashatunk, s igy e mű egy valaha kiadandó kritikai egyetemes magyar Codex Diplomaticushoz is becses adalékkal járul s utját egyengeti.

Érdeme irónak a városok, vármegyék és a régi nagy nemzetségek levéltárainak rendezése s a történelem irók számára használhatóbbá tétele eszméjének országszerte felébresztése, valamint az ez iránt nyilvánuló erős törekvés, a mi műve első kötetének megjelenése után a történelmi s főkép a monographiai irodalom örvendetes föllendülésére gyakorolt hatást.

S a mi e helyen különösen kiemelendő, hogy az egyházakról mint müveltségi tényezőkről mindenütt terjedelmesen ir. A XVI-ik száz esztendő hitujitó mozgalmainak központja e haza részben Kolozsvár volt és ha valamely város történelmével kapcsolatban lehet szólni az egyházak történetéről, erre Kolozsváré különösen alkalmas. Szerző az unitárius, református és r. katholikus egyházak és iskolák történeteit ugy a XVI-ik, mint a következő száz évek politikai és miveltségi történelmével oly módon szövi össze, mely feltétlen elismerést érdemel.

E mű iróját különösen kettő jellemzi: egyik inkább önbizalmatlansága, mint elbizakodottsága. Ebből következik mindig szilárd talajon állása s hypothesisek kerülése; az igazságot keresi, s ha megtalálta, kimondani bátor, s a mit nem tud, nyiltan bevallja; másik: hogy müve a monographia határán belül a polgári életet tartja főképen szem előtt, élesen figyeli meg a népélet és szellem s idő minden fontos jelenségét; bőséget tán itt-ott vethet szemére a kritika, de szükségtelennek közléséért meg nem róható. Ebből már lehet kivonatban népies kiadást is késziteni, mit — remélünk — szerző meg is teszen.

Az irálya folyékony, tiszta és magyaros, itt-ott székely eredeti szóalakokkal vegyitve, a mik azt mintegy zamatossá, erőteljessé teszik. A külső kiállitás fényes.

E mű meleg pártolására s megszerzésére müvelt közönségünket általában s valamint a középiskolák igazgatóságait jó lélekkel ajánlólag felhivni bátrak vagyunk. Kolozsvár történelme a monographia irodalomban nagy nyereség, százévünk e negyedének magyar irodalmában maradandó nyomot fog hagyni. K. J.

Héber olvasókönyv. Akadémiai és magánhasználatra. Szerk. Pukánszky Béla, theol. akad. tanár. Pozsony. A mű, mint a „Theologiai szakkönyvtár II. kötete jelent meg. Különös elismerést érdemel szerző már azért is, hogy művével az oly kismérvü héber irodalmat gazdagitotta. De ettől eltekintve is figyelmet érdemel e mű, mert czéljának, t. i. „hogy az akadémiai hallgató e könyvecske fonalán az terjedtebb nyelvtanok valamelyikének segélyével, esetleg tanári magyarázat nélkül is, az alaktant s a syntaxis általánosabb szabályait elsajátithassa", tökéletesen megfelel. A műhöz héber-magyar és magyar-héber szójegyzék van csatolva. Elismerjük, hogy nyelvtanok szerkesztésénél a technicus terminusok (s itt mi is ezt használjuk) nem nélkülözhetők, azonban mégis czélszerübbnek tartjuk, ha a latinos nevek helyett a megfelelő magyar neveket teszszük s melléjük zárjelben azokat. Subjectum, praedicatum, articulus, praepositio, consonans vocalis stb. ma már magyarul helyettesithetők s nyelvtani műszavaink kifejlődése kivánatossá teszi, hogy más kifejezéseket is egészen magyaritsunk. E műben csaknem mind latinos nevek vannak, azonban ez nem von le értékéből. Ajánljuk az érdekelteknek. Ára 1·40 frt. — Paedagogiai Plutarch, jelesebb paedagogusok, kiválóbb tanférfiak arczkép- és életrajzgyüjteménye, tekintettel a magyarokra 19. és 20. füzete megjelent. Szerkeszti Örbok Mór. Ajánljuk olvasóink és különösen tanitóink figyelmébe. A füzet ára 40 kr. — A pénzzügytan alapvonalai: Kereskedelmi középiskolák harmadik osztálya számára a legujabb miniszteri tanterv alapján irta Léhman Róbert, jog- és államtudományok tudora, hites ügyvéd, a kolozsvári kereskedelmi akadémia rendes tanára. A mű ajánlva van az unitárius egyház főjegyzőjének, Kolozs-Dobokai unitárius egyházmegye főtisztelendő esperesének, az unitáriusok kolozsvári főtanodájában a hellen s a magyarnyelv rendes tanárának, Szentgerinczei Nagy Lajosnak. Rövid, de tartalmas munka, mely világos fogalmat nyujt a pénzügy állásáról, birálati alapon. Szerzőnek elismeréssel adózunk hézagpótló művéért. Ára 60 kr. — Kereskedelmi számtan. A középfoku kereskedelmi iskolák (akadémiák) első osztálya számára a legujabb miniszteri tanterv alapján irta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. Szerző csak ujabb érdemeket szerez magának a tankönyv-irodalom terén e művével is, a mennyiben tárgyát érthetően, czélszerüen adja elő és minden müveletnél csak a kellő egyszerűsitést ajánlja és tulságba nem megy. E műve is szerzőnek hézagpótló. Ára 1·20 frt. — Ötszámjegyü Logarithmusi Tábla. A természetes számok Brigg féle logarithmusai 1-től 10000-ig. Kereskedelmi és polgári iskolák használatára sajtó alá rendezte: dr. Veress Vilmos keresk. akad. tanár. A mű hasznos és használható volta mellett bizonyit az, hogy most második kiadásban jelent meg. Ára 40 kr. — Az Evang. lelkeszi Tár 1888-iki folyama egy kötetben fog megjelenni Karácson előtti héten. Ára 3 frt, mi Sziládi László nyomdászhoz küldendő Kecskemétre. G.

KÜLÖNFÉLÉK.

Sociologia és theologia. Az unitáriusok londoni papnevelő intézetében Wicksteed ur, ez intézet egyik tanára, a beállott tanévben sociologiát fog előadni. Megnyitó beszédében érdekesen mutatja ki a sociologia és theologia közötti viszonyt s ebből kifolyólag előbbinek a theologiai tanfolyamban hasznát és szükségességét. „A keresztény pap feladata — ugy mind W. — két irányu. A mint a törvény két táblára iratott: ugy az evangeliumban is két parancsolat van. A zsidók ama közmondása, hogy nem könyörgés az, a melyben nincs emlékezet az Isten országárél, mélyen be kell hogy vésve legyen a ker. pap lelkébe is, midőn gondolattal, szóval és tettel az Isten országának megalapitásán munkálkodik. Oly feladat ez, melynél a vallás és erkölcs egymással kezet kell hogy fogjanak és ha az erkölcs tanitása épp oly nélkülözhetlen a papra nézve, mint a vallás tanitása, ki kételkedhetnék azon, hogy kiképzésére szükséges ismernie a társadalom szervezetét, annak fejlődését és a társadalmi nagy intézmények jelentőségét? Mert az ember magaviselete — az erkölcstudomány tárgya — mindenütt a társadalmi viszonyokon nyug zik s a társadalmi intézményektől van föltételezve. Ama „categoricus imperativus“ formáját ugyan le lehet vonni az emberi természet alkotából is, de annak tartalmát az emberi társadalom viszonyai szabályozzák. És ha az erkölcsiség jövő tanitója és hirdetője, a jövő vezér és tanácsadó, kinek feladata lesz jellemeket formálni és a magaviseletnek állandóságot és erőt adni, ha a jövő prófétája, kinek szava az isten országának eljövetelét siettetheti, tudni akarja mit cselekedj k, hogy másokat vezessen, teljesen ismernie kell azon társadalmi intézmények természetét és jelentőségét, a melyeken az ember egyéni élete minden időben nyugszik.“ Ezután a zsidó prófétákon elkezdve egész napjainkig feltünteti, hogy az egyházban mikor minő sulyt fektettek a társadalmi kérdésekre. Megemlékezik a reformátorokról is, a kik mindamellett, hogy a protestans reformatio elvei nem kedveztek a sociologia vallás-tudományi fejlődésének, mégis nem mulasztották el mindazon politikai és közgazdasági kérdésekkel foglalkozni, a melyek korukat érintették; sőt a történelemirók szerint Kálvin volt az első, a ki a kölcsön

után járó kamatot tudományosan védelmezte. „Mi nem azért veszünk vizsgálat alá -- mondja W. — valamely hitet, hogy annak hamis voltát kimutassuk, hanem hogy meggyőződjünk arról, ha vajjon igaz-e? Nem szabad visszarettennünk a mi elvünknek alkalmazásától. Hogy a biblia s egyedül a biblia a protestánsok vallása, ez a nézet rég megszünt a mi jelmondatunk lenni. A biblia szava, hogy „Isten szeretet“, nem fog rajtunk segiteni, ha a józan ész és tapasztalat ennek ellene mondanak. Mi az egyház tekintélyszavát viaszautasitottuk és amaz egyházi tan, hogy Isten a maga jellemét és czélját kijelentette, akkor, mikor az ige Jézusban testté lett, nem sokat fog rajtunk segiteni, ha nem tudjuk feltalálni, hogy ugyanazon jellem és ugyanazon czél a természetben és az emberben is kijelentve s napról-napra ismét megtestesülve vannak. Hol kell tehát keresnünk az isteni kijelentés hitelességét? Az emberi lélek nyilatkozataiban és az emberi élet állapotában. Megegyezik-e ezen két kijelentés egymással vagy egyik meghazudtolja a másikat? Ha ez nem kérdése a theologiának, ugy nem tudom, mi lehet a theologia. Ezen kérdésre adott felelettől függ, hogy Ormuzdban és Arimanban higyjünk-e, vagy a mi Atyánkban a menyben; ha vajjon egy Istent szájjal valljunk-e s a másikat életünkkel szolgáljuk, vagy szivvel és lélekkel csak egy Istent kell-e imádnunk; vajjon a vallásos hit magas szinvonalát elérjük-e azzal, ha fejünket meghajtva kiáltjuk: „Isten nagy és mi nem tudjuk őt felfogni s nem inkább megközelitjük-e azt, ha mélyebb ismerettel és tapasztalattal mindinkább meggyőződéssé válik bennünk az a hit, hogy Isten szeretet.“ „. . . A sociologia, ennélfogva, megfosztva a vallástól — igy végzi megnyitó beszédét W. — szánandó tudomány, melynek semmi haszna nincs. A theologia megfosztva a sociologiától, nem érintkezik a jelen élettel s valótlansággal van tele. A kettőnek egyesülésétől függ az emberiség jövője, azon idő eljövetele, midőn az Ur ismerete, mint a viz a tengert, fogja elboritani a földet, a midőn ezen nem lesz zsarnok és nem lesz rabszolga.“ Sajnáljuk, hogy csak kivonatosan ismertethetjük Wicksteed tanár ur eme megnyitó-beszédét. De azt hisszük, hogy a közlött részletekből is kitünik, hogy a midőn W. ur az angol unitárius papnöveldében a sociologiának előadását kezdeményezte, ezzel a theologiai tudományok közé egy oly tárgyat vezet be, melynek a papnövendékek bizony nem csekély hasznát vehetnék.

Simén-ünnepély. Elismerésre méltó munkát végzett a „G a g y és n y i k ó m e n t i u n i t á r i u s p a p i ö n k é p z ő k ö r“ a legközelebbi hónapokban. Egyszerü, de diszes emlékkővel jelölte meg sirját a tiz év előtt elhalt Simén Domokosnak, a ki theologiai tanárunk, folyóiratunk

szerkesztője és e mellett a szabadelvü protestáns irodalomnak tekintélyes bajnoka volt.

Folyó év április havában adakozásra hivta fel Simén tanitványait, tisztelőit és barátait az önképzőkör. Sietett leróni a kegyelet szent adóját első sorban ő maga és azután azok, a kikhez a felhivás eljutott. S igy történhetett meg, hogy egy pár hónap alatt elérte czélját a kis kör, s ünnepélyesen leleplezte a sirkövet Kis-Kadácsban f. évi szeptember 9-én.

Maga az ünnepély nagyon szépen sikerült. Udvarhelymegye tisztikara, élén derék alispánjával; rendkivül nagy és diszes közönség, nemzet és valláskülönbség nélkül; az egyházkörök és iskolák küldöttségei, a papnövendékek képviselői voltak jelen az ünnepélyen. Szeretett főpásztorunkat is csak hirtelen betegsége tartóztatta vissza a személyes megjelenéstől, a melynek pedig nagy örömmel néztünk eleibe.

Délelőtt 11 órakor kezdődött az ünnepély a sz.-kereszturi unitárius egyházkör dalköre alkalmi énekével. Megnyitó beszédet mondott Németh István siménfalvi pap, kinek az ünnepély inditványozásában és véghezvitelében nem kis része van. Érdekesen és hiven rajzolta Simén életét utóda Boros György theologiai tanár, ki a sirkőre tett adakozásokat legnagyobb részben gyüjtötte. S végül Szentkirályi Árpád köri felügyelő gondnok zárta be az ünnepélyt, s vette át az egyházkör nevében a sirkövet, mint köztulajdont. Szép jelét adták a tiszteletnek és kegyeletnek az Ürmösi fiuk, a kik tekintélyes összeget adtak a sirkőre, a melyet az ünnepélyen gyönyörü koszoruval diszitettek fel. Hasonló ehhez a papnövendékek koszoruja is, melyet ők „a nagy theologus emlékére“ hoztak. Előbb kell vala talán emlitenem az egyházkör dalkörének szabatosan előadott énekeit. Valóban bámulatos kitartással vezeti és szorgalommal tanitja Győrfi Ferencz énlaki pap, a ki mindig maga jár elől jó példával a földrajzi távolsággal sokat küzdő tagoknak. A ki hallotta, bizonyára megelégedéssel távozott el az ünnepélyről. Mindenki igazolva látta a római szónok mondását: „az elmult fájdalmak emlegetése gyönyörüséget okoz.“ Jól esik lelkünknek, hogy Simén halálával érzett fájdalmunkat mi is felujitva, a valláserkölcsi élet nagy igazságainak hirdetésére uj erőt merithettünk.

Emlitésre méltó, hogy a sirkőre tett adakozások összege 293 frt 74 kr, melyből maga a kő 200 frttal, elszállitása, bekeritése és az ünnepély kiadásai 72 frt 44 krral fedeztettek. E szerint az alap még 21 frt 30 krral rendelkezik, a melyhez még 8 frt 30 kr igéretben levő összeg számitandó. Ez alap rendeltetése felől még később fog az önképzőkör határozni.

—th—

Kinevezés. Z s a k ó István gyulafehérvári t.-széki biró, egyh. tanácsos, ugyanezen törvényszékhez elnökké neveztetett ki, mihez őszintén gratulálunk.

Felhivás lelkész és énekvezér atyánkfiaihoz! Tapasztalatom szerint, é n e k v e z é r, mint némely l e l k é s z és más é n e k k e d v e l ő atyánkfiai kezein több szép és alkalmas, hosszabb vagy rövidebb, egy vagy több versszakból álló oly ujabb keletü halotti énekek forognak, a melyek halotti énekes könyvünkben nincsenek meg; annyira, hogy némely helyen ritka az oly temetési szertartás, a melyen könyörgés és szent beszéd között vagy utoljára ily énekek ne vétetnének használatba.

Halotti énekes könyvünkben az előforduló alkalmaknak megfelelő énekek — a könyörgés és szent beszéd közöttieket kivéve, melyekben csakugyan van hiány — a szükséges mennyiségben találhatók ugyan, de azért mégis szükségesnek tartanám, ha az ily. még napvilágot nem látott énekek közöltetve minden érdeklővel megismertetnének!

Azért, többek nevében, bátor vagyok felkérni mindazon énekvezér és más illető atyánkfiait, a kiknek kezén ily énekek vannak, szivesked-jenek azokat a Ker. Magvető szerkesztőségéhez közöltetés végett megküldeni. A Ker. Magvető szerkesztősége szives volt megigérni, hogy a használatra alkalmas ily énekeket beküldés esetében készséggel fogja közölni.

A mely közlendő ének valamely ismert más ének dallamával bir, az az ének elején a szokottt módon megnevezendő; a melynek nem volna határozott dallama, az is közlendő, mert az, hiszem, hogy megtalálja dallamszerzőjét; és a melynek tán ismeretlen, de szép dallama volna, az lekottázva közlendő.

Ohajtandó volna, hogy énekszerzőink forditanának gondot vagy egy szép könyörgés és szent beszéd közötti halotti ének irására és közlésére is.

K o z m a D i m é n,
f.-váraljai lelkész.

Midőn t. lelkésztársunknak e felhivását készséggel közöljük, egyszersmind a legmelegebben ajánljuk figyelembe. Mentsük meg emez énekeink közül a melyek jók, s tegyük közzé, hogy legyenek mindenki által használhatók. Lenditsünk énekügyünkön ezáltal is; és másfelől meg uj énekek szerzése által. Folyóiratunkban két jeles munkatársunktól már is több eredeti dicséret és átirt zsoltár jelent meg. Növeljétek a chorust és „dicsérjétek őt huroknak zengésével és orgonákkal“, hogy készithessük elé az utját egy uj énekes könyv kiadásának, mire az idők jele int.

S z e r k.

Papválasztás. A vargyasi ekklézsiába Kisgyörgy Sándor kénosi lelkész választatott meg ny. esperes Gyöngyösi István lemondásával üresedésbe jött állomásra. Szivünkből üdvözöljük megérdemelt uj állásán. Kisgyörgy elébbi ekklézsiájában közelismerést vivott ki s hisszük, hogy azt itt is megnyerendi. Kénosi lelkészszé meg a főt. püspök ur Lőrinczi István, kolozsvári isk. főnököt, szép reményre jogositó ifju barátunkat nevezte ki. Ezenkivül még két papváltozás történt ujabban: Városfalván és Csókfalván. Az elsőbe megválasztották Máté Sándor h.-ujfalvi, az utóbbiba Fekete József szőkefalvi lelkészt, kiknek ujabb állomásukon is sikert kivánunk működésükre.

Gyászhirek.

Széplaki Petrichevich Horváth Borbára nincs többé! F. évi sept. 16-án belmonostor-utczai lakásán jobb létre szenderült. Fájó érzéssel kisértük sirjába; de büszkeséggel emlékezünk róla. Ős unitárius főrangu családból származott, s a család legszebb erényeivel tündökölt. Életét, mely 74 évre terjedt, a testvéri szeretet, szivjóság, vallásosság és áldozatkészség cselekedetei töltik ki. Korán elhunyt testvére, P. Horváth Rozália, Kendefy Károlyné fiát, Kendefy Árpádot a legodaadóbb gonddal nevelte fel — kit nagy fájdalmára akkor veszitett el, midőn a legnagyobb örömét lelte benne, s többi testvéreinek családja is érezte az ő szeretete melegét. Áldozatkészségével meg az egyházban fénylett. Minden adakozásnál az elsők közt sietett megjelenni. Kolozsvári ekklézsiánkban egy szép urasztali takaróval és pohárral örökitette meg nevét. De a mi minden erényeinek koronája volt, az a mély vallásosság, az az igaz hit, mely őt annyira jellemezte; az a tiszta keresztény lelkület, mely valóban ritka. Halálát első sorban Petrichevich Horváth Gábor és Petrichevich Horváth Kálmán s családjuk és a kivel annyi boldog órát töltött, az ő unokahuga, barátja: Gróf Kornis Zsigmondné szül. báró Györffy Berta fájlalják. Legyen a hant könnyü az áldott nő porai felett!

Kovács Mihály kissolymosi unitárius lelkész, keresztur-köri esperes oct. 4-én, 74 éves korában, elhalálozott. Feltünést nem kereső, de hiven munkáló szolgája volt az Urnak. Vallásközönségünk egy renditheten bajnokát, az egyházkör papjai jó kartársat, barátot és elöljárót s hivei szeretett jó papot vesztettek benne. Nagy családot hagyott hátra, s Imre fiának, ki papnövendék, nemes példát. Legyen áldás emlékén!

„Uunitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII-ik száz évben“ czimü Kanyaró Ferencz által irt értékes tanulmánynak folytatását a főtanácsról adott közlemények miatt a következő füzetre kellett halasztanunk.